

Denmisenw Ladonni

Balo nafama dunni, sanuya ni jelenya matarafaliw, ani denmisena kɔnɔbanaw kεlεli bolociw, olu ye i n'a fɔ "farikolo ka kεlεkεcεw" minnu bε denmisenw kisi banakisew sɔrɔli ma ni k'u ka kεnεya sabati

Denmasaw ni kεnεya tigilamɔgɔw bε faamuya caman sɔrɔ balodɔn kan Balo Nafama bε Kεnεya Juman Sabati yɔrɔ kɔnɔ gafe la. U bε faamuya caman fana sɔrɔ jelenya ni ji ka sanuya kan Ji ni Jisanuya Cogo yɔrɔ kɔnɔ gafe la: toli kεnεya la sɔrɔli furaw, ani bolociw keli ni kumbennifuraw ye (mɔni dakun na) ka denmisenw ka bana fanba bεe kunben.

Kerenkerennenya la, denmisenw ka kεnεyako siratige la, mɔgɔ ka kan ka banakunben tigafara ne kelen fisaya ni banafurake paani ne kelen ye.

1 Balo nafama

Dumuni nafama dunni ye denmisen mɔni n'a ka kεnεya fura ye. Balo nafama bε kεnεya sabati kɔnɔkuma bε aw ni aw denw ka dumuni juman dunni ladilikanw de kan, hali n'a y'a sɔrɔ wari bεre te aw kun. A bε jεfɔli ke denmisenw ni balikuw ka balodese furakeli kan fana. Aw bε se ka tugu o bilasiralikanw kɔ ka dumuni jumanba jini aw denw ni den jεnatigew ye.

1.1 Kalo 6 fɔlɔ kɔnɔ

Den mago bε balolan fen o fen na, o bεe be sinji la; wa sinji ka kan ka di den ma ni sinminnege y'a mine tuma o tuma: waati 3 o waati 3 walima waati 4 o waati 4 tile fe, ni k'a dili dɔgɔya sufela la n'o ye dɔɔnin.

Kana ji, jiridenjiw walima seri di a ma fɔ a ji fɔlɔw ka bɔ, ni o be ben a kalo 6 nan waatiw ma. Olu be se ka kɔnɔboli lase denyereninw ma.

Seben new laje, k'a ta ne [18](#) la ka taa ne [23](#) la Sigida 18
Denwololenkuraninw ni Sindi yɔrɔ bε aw deme ka faamuya sɔrɔ sindi kan.

2 Den banabaatɔ ni ladonko nɔgɔman ka kan

I n'a fo i be sɔnkan jini baliku fe cogo min na o furakeli la, den fana furakeko juman be ke n'a negenni ye a ka sɔn furakeli ma. Den negenni ka sɔn furakeli ma te je muju ni timinandiya kɔ. Fɔ i ka ke mɔgo nɔgɔman ani mɔgo juman ye. Kan'a fo ko sɔgɔli te n'a dimi walima ko fura kunaman ka timi. Ni den dara i la negenni na, a tɔ be sɔn i ka lajeliw ma nɔgɔya la. A b'i ka jininkaliw jaabi ka tila k'a yere sendon a yere ka furakeli la.

Feere werew be yen den negenni na ka furakeli kɔnɔgan bɔ a dusu la:

- Sani i ka maga den na, i b'a nisɔndiyakumaninw bila a la fɔlo. O furance kɔnɔ, i b'i jija k'a yecogo jatemine. I b'i yere jininka yala a ka kene a yecogo fe wa? Yala a be ka ninakili bɔ kojuman wa? Yala fen te a golo yecogo la wa?
- N'i be na dusukun mankanjateminenan ta walima ka farikalayajateminenan ta a kama, i b'o minen ninnu baarakcogo jefɔ a ye fɔlo a kana na siran olu je.
- A ba, a mɔmuso walima mɔgo were min be ka a ladon, i be o tigi bila k'a mine o ka siran bɔ a dusu la. N'i be se, furakeli fen o fen ka kan ka ke i be o kɛcogo jefɔ den ladonbagaw ye.
- Ni dimi be den min kan, i be parasetamɔli (asetaminofeni) di o ma. O te na bana sun furake. Nka tuma dɔ la, den be se ka dumuni ke, ka ji min ani k'a damine ka kene ya n'i ye dimimadafura di a ma; je 39 laje walasa ka faamuya sɔrɔ fura hake sumani cogoya kan.
- Furakeli minnu te taa dimi kɔ ani fura minnu tali man nɔgɔn, i b'olu keli to i ka furakeli labantumaw la.

2.1 Ka bɔ si kalo 6 la ka taa o kalo 12 la (san 1)

Nin ye waati ye den caman ka balodese degun sɔrɔli be dabɔ min kɔnɔ. O la, walasa ka den to a ka kene ya la, i be teme ni sin dili ye a ma ka to ka dumuni don o kɔrɔ siye dama-dama tile kɔnɔ. I b'a damine ni dumuni sugu kelen walima sugu fila ye, i n'a fo mɔni kuruntan walima i ka dumuni keta yere ni tulu dɔɔnin be min na walima a ka ke fen ye min tulɔlen don dɔɔnin. O daminenen kɔ dɔɔnin, i be dumuni nafama werew fara o kan i n'a fo:

- Semenanw dili a ma siye kelen wali walima ka caya n'o ye tile kɔnɔ: shɔbagaw, fanw, nɔnɔ, jegebaga.
- Nakɔlafenw: je tobilen, ncɔgɔn, karɔti, jugubuluw, tamatiw, walima a ka ke lenburuba ye walima juguladumuni minnu be sɔrɔ i ka sigida la.
- Jiridenw: jiriden misenninw i n'a fo mangorow, manjew, npeku walima namasa yere.

2.2 A san fölä temenēn kō

I be teme ni sin dili ye a ma san 2 kōnō walima ka dō fara o kan yere.

Ka fara sin kan, i be balikuw ka dumuni nafamaw sugu jōgōn d'a ma: jōmugudumuni, semenan, ani nakōlafenw ni jiridenw. Denmisenw ka dumuni kēko ka kan ka se sijé 4 ma walima ka caya n'o ye tile kōnō.

U ka dumunikesijew ka kan ka sennateliya yere n'u te sin kan bilen.

Musomanninw ni cemanninw bēe dama ka kan a ko la. Musomannin ni cemannin minnu be dumuni nafama sōrō k'u fa olu be mō ni kologeleya ni keneya ye. Dumuni sen be hakili kōgōli fana na. O la i b'a ye ko den be se ka hakilijagabōkow ke, ka kalan ke ani ka tulon ke.

Denmisenw ka kan ka ke i ko shew: ka dumuni ke sanga ni waati bēe.

2.3 Buteliw

Buteliw ni datugulan mananamanw te dannayafenw ye barisa a ka gelen i ka olu jelen sōrō. A ka c'a la u bē na ni banakisew ye tuma caman minnu be kōnōboli bila mōgō la. N'i b'a fe ka dumuni di den ma k'a ba taalen to baarayōrō la, misali la, i be sinji d'a ma minen jelen kōnō ani ni kutu jelen ye. Denkōrbaw ni denmisenjenatigew man kan ka dumuni dun buteliw kōnō abada. Jiridenjiw, mōni walima nōnō kelen buteli kōnō dili denmisenjenatigew ma, o bē na ni o dumuniw sukaro jilama nōrōlen menni ye u jinw na. O bē ke sababu ye ka sumu (jinwo, jintoli) bila u jinw na. Denmisenw be minni dege nōgōya la jifilen na.

2.4 Balo nafantanw

Gatoninw, bōnbōnw, woso jiralenw, minfenw ani dumuni minnu dilanna mansinw fe olu be wele ko "balo nafantanw". U sukaro, u kōgō, u tulōlanw ani u basimafenw dama temenen don, awa u balolan hake fana ka dōgō.

Balo nafantanw dunned bē na ni a dunbaa jinw tolili ye ka sōrō ka joliyelen ni sukarobana bila a tigi la ani keneya lanqōsibana juguman werew, a si jamanen kō.

Ni balo nafantanw sōrō ka di sigida la, denmisenw ka teli k'u jininkali ke barisa u dundala ka di. Anw minnu be denmasaw ni keneya sabatili jōyōrō la, a ka kan anw k'an cesiri denmisenw tangali ma ka bō a dumuni sugu ninnu dunned na u nege ye. Ni denmisen ye dumuni jininkali ke, i be jiriden kene dō d'a ma, jiridenkisew, nōnō dō, seri walima dumuni were balolan ye min labō k'a sōrō sukaro ma ke a la. Aw ye denmisenw lafaamuya ko dumuni nafamaw fana ka di. Keneya sabatili dumuniw keli matarafali be denmisenninw deme u ka jenamaya mumē kōnō.

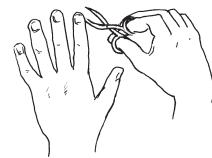
Denmisenw be kōrō ni keneya ni barika ye k'u to balo jenama kan-u te o sōrō ka u to balo nafantanw kan.

3 Sanuya ni jinɔgɔlabɔ

I be denmisən tege ko sani a ka dumuni ke. A tege be ko ka caya tile kɔnɔ ten hali ni a te na dumunike. Kɔnɔboli, muraw, muragelen, ani bana suguya caman were bee be den lasɔrɔ k'a sababu ke banakise minnu be na a tege nɔgoLEN fe ye (barisa denmisən b'a tege don a da kɔnɔ ka caya!).

Tegeko be banakise banbaliw bali ka to tege la, o b'a to o banakisew te don da kɔnɔ ka bana bila yen. Tegeko matarafali be denmisən to a ka keneya la. I be denmisənw ko don o don. I b'u sɔninfaraw tige walasa nɔgo kana don u jukɔrɔ. I be finiw ni dalanw ko tuma bεε.

Denmisənw ni balikuw bee dama ka kan banakɔtaakeyɔrɔ ladonnen ni a sanuyalen na tuma bεε. N'a ma ke ten, bo n'a kɔnɔbanakisew, olu minnu ye banaw sun ye, o be yereke fan bee fe. N'i sera ka negenw jɔ i ka du ye, i sigijɔgɔnw ka se ka dɔ fana jɔ u yere ye sigida la, o be ke aw ka kɔnɔboli kunbennen ye aw fe.

Ji ni Jinɔgɔlabɔ: dakun don Keneya Sabatili Furaw fɔlen don min kɔnɔ. Kumakan caman fesefeselen don a kɔnɔ minnu ye hakilinajiraw ye jinɔgɔlabɔ sankɔrɔtali kan ani kɔnɔboli kunbenni kan denmisənw na.

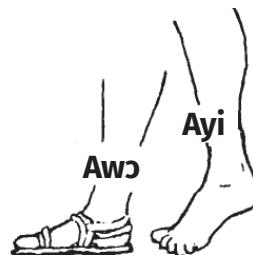
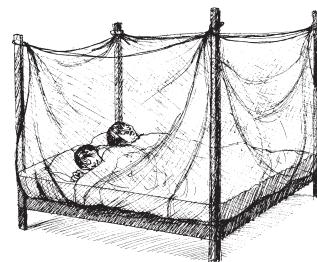
4 Bolociw ni furaw

Bolociw be denmisənw kisi banaw la jugumanba caman ma denmisənya kɔnɔ. O bana dɔw ye jɔninsa ye, jaŋɔyi, senfagabana, ani sɔgɔsɔgɔninje ye. Boloci keli ka nɔgo, a wari man ca wa fana a be fere bana ma. A ka fisa ni denmisən bananen kɔrɔ walima o satɔla furakeli ye. Denmisənw ka boloci matarafali ye feere jumanba ye k'u ka keneya sinsin. Kunbennifuraw be (mɔni dakun na) walasa i ka se k'a dɔn boloci minnu wajibiyalen don ani n'u keli bolodalen don cogo min na.

I janto i denw bεε togɔlabolociw ka bɔ a sira fe.

5 Kecogo wərə minnu bə denmisənw ka kənəya makarali la

- I bə denmisenw jinw tanga bana ma n'u jinw jɔɔsili ye. Kana datimiyalanw d'u ma i n'a fɔ bɔnbɔn n'a jɔɔgnaw, walima minfen timimanw. Né 14 lajé *Balo Nafama bə Kenəya Juman Sabati* yɔɔr la o kunnafoni kan
- Sin dili: n'i bə dumuni ni minfen werew di, i b'u ke minen jelenw kɔnɔ walima kutu jelenw. I kana sɔn u keli la butelimafenw kɔnɔ, olu minnu sanuman sɔrɔli ka gelen.
- Kana a to denmisen banabaatow walima joli bə minnu na, kaba, nkaranga walima cicilikaba bə minnu na olu ni denmisen kənemanw ka jε dalan kelen walima u ka jε fini kelen walima farijisusalan kelen na. I b'i teliya o bana ninnu furakeli fe barisa u yelemani ka ka teli denmisenw ni jɔɔgon ce ka taa.
- I bə sankesiri matarafa walasa ka sosow gen. I bə jisigiyɔrɔw lajo walima ji yere walasa ka sosow bali bugunni na u la. I be da yelennenw tugu ani ka sosobennanw bunbun fɔlɔwow la.
- I bə sokɔnɔlew donyɔɔrɔ janya so la, ka wuluw ni shew mabɔ mɔgɔw la walasa mɔgɔw ka tanga u n'u ka banakisew ma.
- Ni kɔnɔnantumunin bə denmisenw na, i bə ntumufaalaw d'u ma kalo 6 o kalo 6, k'a damine u san 1 na. Né 50 lajé furaw n'u sumacogow jefɔlen don yɔɔr min na. Ni genntumu don, denmisenw ka kan ka sabaraw dbon ka sennankolontaama dabila.

6 Denmisenw ka kəneyako gelyaw

An ka cesiriba bee ko fe banakunben na, denmisenw be bana soro tuma daw la. Denmisenw ka bana be se ka juguya yoroonin kelen. A ka fisa i ka bana taamasijne folow jatemeine ni ka fura jini u la joona.

6.1 Bana taamasijnew

Ni denmisen yera ni nin taamasijne ninnu do la kelen ye, a mago be furakeli la teliya la ani jantoli kuntaalajan na. N'a furakera, a fari be se ka segin a no na kəneya kono. Ni taamasijne yeta ka ca a la ni kelen ye nin taamasijnew ninnu na walima n'a taamasijnew be ka juguya ka taa a fe, bana kun be den kan.

- **Farijidese:** den fari ji deseli taamasijnew ye a ka sukenentanya ye, a dakonona jali, walima ni dingi do bora a kunkolo la. Farijidese ye den ka nimaya joli taamasijne do ye. A yoro laje dugu ma.
- **Kənəjnama:** kirinni cunnen kuntaala surun kono ni serekere-serekeli be a la. O be ke tuma do la ni fariganjugu ye den mine. Taa bo je 12 la.
- **Farifagaba:** den fari fagakojuguya, ani segenfarida, o b'a jira ko den te a cogo la walima a man kene. A banni dumuni na ani miiribanbalikew bee ye kənəganko ye den kun kan. Bana fen o fen be yen o geleyalenba be se ka na ni o fari sugu in dali ye den segennen. Ni bana fen o fen juguyara ka teme, o be se ka ke sababu ye ka nin fari sugu lase den na.
- **Ninakilidegun walima ninakiliyelen:** olu ye galakanoro taamasijnew ye o min be saya se den fitininw ma. Je 14 laje.

6.2 Farijidese

Farijidese ye ji dəgəya ye farikolo la. Den minnu be sa kənəboli fe o caman ka saya sababu ye farijidese ye. A fura ye ka ji min kosebe walasa ka ji bolenw nonabila. O waleya be wele ko farijidon, a nefəlen don Kənədimi, Kənəboli ani Kənənantumuw yoro la, k'a ta je 22 ka taa je 24 na. I be o je ninnu kalan walasa k'a dən farijidese min be soro kənəboli ni fəcəni ani baara kuntaala jan keli fe funteniba tuma fe walima so funtenimaba kono, o furakeli be ke cogo min. Kənəboli ka farijidese pangatan ka bon denmisenw kan kosebe, o koson i ka kan k'i janto tuma bee:

Taamasijnew

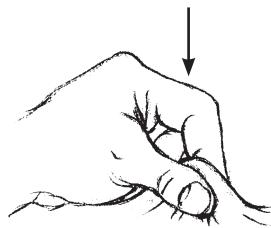
- Kənəboli ye taamasijne ye **hali ni farijidese taamasijne were ma ye**
- Minnog (nka i k'a bila hakili la ko denmisenw te u ka minnog fo tuma bee)
- Da ani nen jalen don (n'i magara den dafuruku kənəna na, i b'a soro a jalen be)
- Sugune keli dəgəyali fo sugune yere je be kologirinya ka teme.

Ni ninnu yera, i be furakeli damine o yoro bee sani do ka fara u juguya kan.

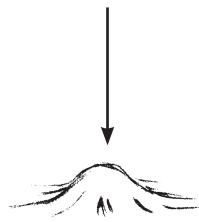
Farijidese taamasijne juguyali dəncogow

- Fugan-fuganni: fari segenni, kolofaga farifaga
- Dusukun tan-tanni teliyalı
- Ninakili duuruli
- Je donnen wo la, jejisorobaliya
- N'i ye golo sama ka bila a te son seginni ma a kecogo yere la

E ka bolokan golo do sama ka
bila walima konobbara ta do sama
i tegenkoni fila ni jogon ce i n'a
do ja in ta jogon

Ni a golo bilalen ma son
ka segin a no koro la o b'a
jira i la ko farijidese in be
a den na

Ni farijidese nana juguya ka se nin hake la, den ni be farati jugumanba la. Furakeli teliman de be se ka o den ni kisi.

Farijidese Furakeli ani a kunbenni:

Farijidese furakeli ka nogo: i be jimafenw di a tigi ma ka min. Je 22 laje Konodimi, Konoboli ani Kononantumuwa kan, nikisi farilajidon ji dilancogo ni a kefenw jefolen don yen. Ni lafiya te ka na teliya la den ma, i be keneyaso magen n'a ye.

Sinji

N'i be ka den farijideseto balo sinji la, i be teme ni a baloli ye sinji la ni ka farilafaji fara i bolo kan. I be sin diko hake caya. Sin ditumaw ni jogon ce kana teme waati 2 kan. I ka den to yen a ka men sinmin na fo waati min ye a yere diya.

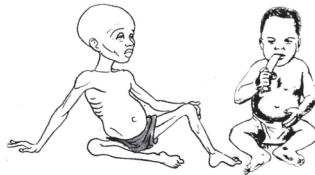
6.3 Konoboli

Bojike be weeble wele ko konoboli. Denmisew ka konoboli sorosababu ka ca, a ka telin ka ke banakisew soroli ye jinogoladonbaliya fe ani a be soro balo nafa dogomanw dunnfe. A ka ca a la konoboli be jo a yere ma hali ni fura ma ke a la. Nka sa, fura lakika do koni be yen konobolitow kama ni o ye ka jimafenw di a tigi ma walasa k'a farilaji bolenw nonabil. Ni jimafenw minni te, den konobolibaato farilaji camanba be se ka bo fo o be ke a sali sababu ye.

Ka den ni kisi, i be jimafenw d'a ma walasa ji min bora a fari la o ka nonabil.

I hakili la fen minta dili den kɔnɔbolitɔ ma k'o be kɔnɔboli tɔ juguya ka taa a fe wa? O miiriya sugu jigin ka di mɔgɔ kɔnɔ n'a je be boji suuruto la ka bɔ den na. **Nka a bila i kun na ko ji te kɔnɔboli sababu ye.**

Jimafenw tigeli kɔnɔbolitɔ
la o te fen bɔ kɔnɔboli la. A
be den ka farati tɔ juguya
ka taa a fe.

Jimafenw minni be
kɔnɔbolitɔ ka bana
kenεya.

I be se ka kunnafoni caman sɔrɔ kɔnɔboli kan Kɔnɔdimi, Kɔnɔboli ani Kɔnɔnantumuw yɔrɔ la je 25 la. A furakeli kunnafoni minnu dira yan olu be denmisenninw ta dɔrɔn de kan.

Kɔnɔboli Furakeli

1. Den min si te san 2 bɔ, boji ke o ke i be jifilen kaari kelen (jifilenfa tilayɔrɔ 4 kelen: 1/4) di a ma jimafen na walima ka teme o kan. Ni den ye san 2 sɔrɔ walima ka caya n'o ye, i be se jifilen fa tilance kelen ma walima jifilen je kelen yere ma boji ke o ke. Farilafaji ye ji geregere ni kɔgɔ ani sukaro dɔɔnin pagaminen ye nɔgɔn na, walima jeje tobilen serilama. Mɔgɔ dɔw be kumu dɔɔnin pagami a la a mindala diyali kama. A labenfenw dɔnni ko mana ke i kɔnɔ, taa bɔ Kɔnɔdimi, Kɔnɔboli ani Kɔnɔnantumuw yɔrɔ laje gafe je 22 la.
2. **I be dumuni di a ma.** Waati caman na den te a fo ko kɔngɔ be a la. N'a dun te dumuni ke a fanga be dɔgɔya ani a to be bana ka taa a fe. I janto a la. I b'i jija ka kutu je damadɔw d'a ma walima lɔgɔma fitininw, o diko ka se sijε 6 ma tile kɔnɔ walima a ka caya ni o ye. I be lɔgɔmaw bonya ka taa a fe ni den beka nɔgɔya ka taa a fe. I be den ka ruwi lakefen caya a ka nafaya ni barikalanw ye i n'a fo (u kuru cilén kɔ) fanw, jegejalan, nɔnɔkumu, awokaw, walima namasa. N'a y'a sɔrɔ ko semenan walima nakɔlafenw ntanya b'i la, i be tulu kutu je kelen ke ruwi la.
3. **I be kɔnɔbolijɔfuraw ye k'u to yen**
Olu be baara ke i ko jibennan n'o ye ka kɔnɔboli latɔn walima k'a jo sani u fanga ka ban. U be kɔnɔboli latɔnnen to den kɔnɔ yen an'a banakise. Kɔnɔbolijɔfuraw kɔni be mago je kunfilanintu ni kɔnɔboli jolima dɔw la. Je 40 laje.
4. **Kɔnɔboli bali nali ma sijε were ni yelema donni ye i taabolow la, i n'a fo ka jinɔgolabɔ matarafa ani ka balo nafama dun.**

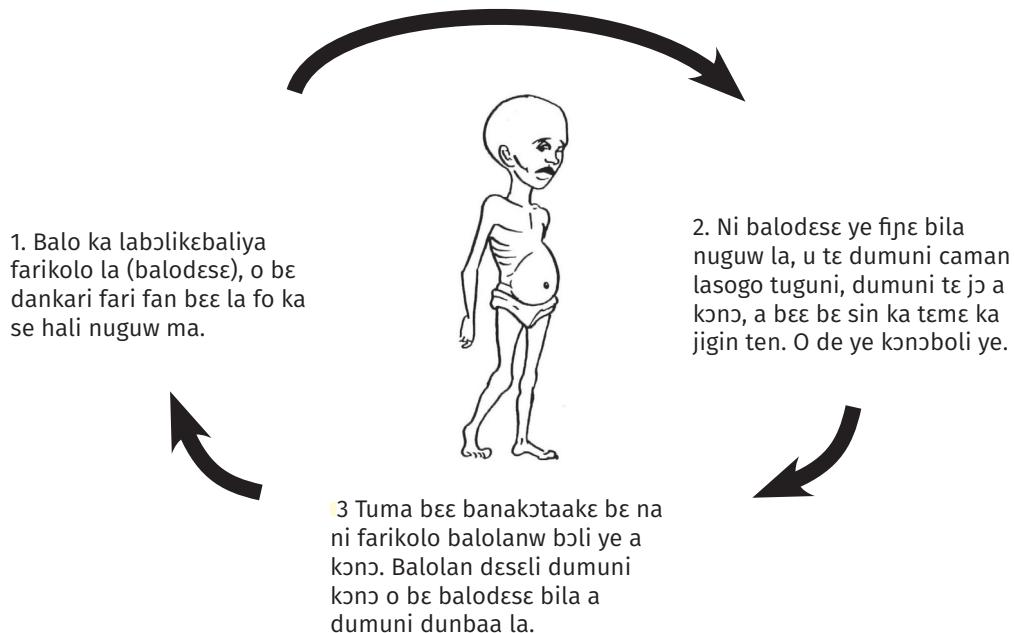

Farikololaji ani
farikolobalolan
minnu bɔra
kɔnɔboli kosɔn,
sinji be olu
nɔnabilo.

Balodese ani kōnōboli

Balo ma denmisen minnu labo olu ka kōnōboli sōrōli ka ca; wa u keneyali man nōgon fana. O ye ka a jira ko a bana fila ninnu taalan ye jōgōn ye jankaro yelema-yelemani na

Balodese bē na ni kōnōboli ye - kōnōboli bē na ni balodese ye.

N'i sera ka nin fila ninnu ka yelema-yelemani bali i den bē kisi kōnōboli ni balodese fe saya ma; fana banakise kelen bē yen ka bō banakise caman werew la n'o bē denmisenw minē kōnōboli ni kōngō kōtigebali ye minnu farikolo fengeya, i bē a tanga o donni ma a fari la.

Ni wari fitini dōrōn bē i kun, o don dumuni nafama na i den ye. O dumuni bē na fanga di i den ma min b'a to a bē keneya teliya la, o min fana b'a to kōnōboli man teli k'a sōrō tugun. Walasa ka balodese jugumanba furake, Balo Nafama bē Keneya Jluman Sabati yōrō laje, gafe jē 22 kan.

Dējen bē kōnōboli jō

Dējen (le zinc, damannege dō don, gafe jē 52 laje) bē denmisenw ka kōnōboli fanga ban. O kosōn, i bē se k'a di den kōnōbolibaatō ma n'i b'a sōrō.

Den min si be kalo 2 la ka taa kalo 6 la: i bē dējen mg 10 di o ma don o don fō ka se tile 10 ma. I b'a kisē mugu-mugu k'a daji sinji dōcōnin na.

Den min si be kalo 6 la ka se san 5 ma: i bē tile 10 ke dējen mg 10 di o ma don o don.

6.4 Fuccu

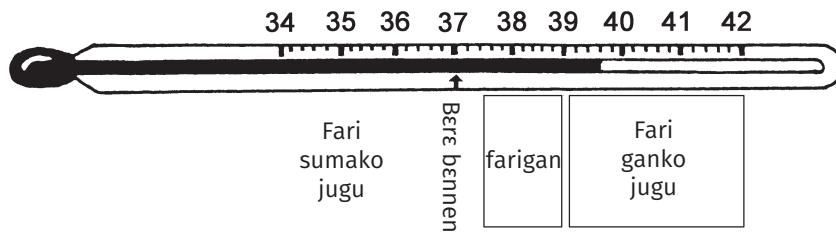
Den dɔw be fɔɔnɔ ka teme dɔw kan. Nka ni den min be fɔɔnɔ kojugu walima na be farijidesə taamasipɛ were jirala, i be farilafajiw di a ma (ŋe 52 laje **Kɔnɔdimi, Kɔnɔboli ani Kɔnɔnantumuw** yɔrɔ la gafe kɔnɔ). Sijɛ fɔlɔ la, i be kutu ne kelen di a ma sanga 15 o sanga 15 hali ni fɔɔnɔ te ka jo. Ni a ji hake be ka jigin, i b'o kutu ne kelen di a ma sanga 5 o sanga 5. O kɔ i b'a caya ni o ye. Ni jimafenw ni dumuni dira den ma joona, o be a dɛmɛ ka fanga sɔrɔ.

6.5 Farigan

Tuma caman na, fariganw be denmisew mine barisa u farikolow be ka bana dɔ kɛle. O fariganw be se ka juguya kosebe. I be parasetamɔli (asetaminofeni) walima ibiporofeni dɔ di a ma a ka farigan ka jigin. I be finimugu dɔ su ji la k'o niginnen da-da den fari la walimajisumalakoli bee be se ka dɔ ne a la. I be jimafen caman di a ma walasa ka a tanga farijidesə ma. Farigan juguman keli ka den mine o be se ka na ni kɔnɔjama bilali ye a la, ne 12 laje. Nka farigan, nkerenkerenya la farigan juguman- ka teli ka ke banakise juguman dɔ donni taamaseere ye fari la. Den farigantɔ furakecogow la jumanba ye k'a jini ka farigan sɔrɔsababu sidɔn ni ka olu furake.

Farigan sɔrɔsababuw ani jankaro taamasipɛw

Farigan min ni nin dugumagɛleya suguw don	O be se ka kɛ...ye	I be ne minnu laje gafe kɔnɔ
Kanfasa jali walima kunkolodimi gelein	Kanjanbana	13
Fari birindili	Nɔninsa	22
Sɔgɔsɔgɔ kuntaala jan	Sɔgɔsɔgɔnijɛ	17
Kɔnɔdimi ani kɔnɔboli walima kɔnɔja, kuru-kuru jima be to ka bɔ kɔnɔbara walima needa la, (Ni Salmɔnbana don, farigan be yelén dɔɔninin-dɔɔninin dɔgɔkun kelen kɔnɔ. Kɔnɔdimi be sɔrɔ ka damine)	Salmɔnbana	Banakisew donni fari la o juguman dɔw minnu be (mɔnɔ) yɔrɔ kɔnɔ
Farigannenɛ walima farigan fɛn o fɛn, n'i sigilen be yɔrɔ la sumaya ka ca yɔrɔ min na.	Sumaya	11

6.6 Sumaya

Sumaya nefora k'a fesefese **Banakisedonbana Juguman Dōw** yorō la nefoyorō la. Ale ye denmisēnwa ka saya sababu jōnjōn dō ye sigidaw la a ka ca minnu na.

Sumaya taamasijew

- Farigan
- Farigannene walima wɔsili
- Kunkolodimi, kurutugudadimi, kɔnɔdimi
- Fɔɔnɔni walima kɔnɔboli

Sumaya furakeli

Ni cogoya be i bolo k'a sègesège k'a sidɔn fɔlɔ, i b'o ke fɔlɔ sani i k'a furakeli damine. Nka ni sègesegeli cogoya te yen, ni sumaya ye i ka yɔrɔlabanaw dō ye, n'i ma kun wɛre si ye farigan na, i be sɔrɔ ka sumayafura dili damine a tigi ma joona. Jolidesé ye den sumayatɔw ka geleya dō ye.

O la, a ka kan u ka furaw ta nege barika ka bon minnu na (ne 53 laje).

Geleyali taamasijie

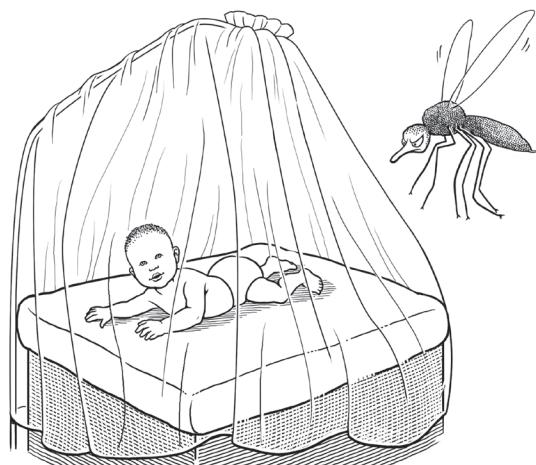
- Ninakili degunni
- Kɔnɔjama, miirili juguw, i te k'i yere kala ma, walima hakililabana taamasijie fan o fan yeli (kanjabana yorō laje, gafe ne 13 la).

Ninnu ye dankarili penamaya la taamasijew ye n'o b'a jira ko o den masina mago be furakeli la teliya la. I be sin k'a sɔgɔ ni artesunati ye ten. Ni artesunati ma sɔrɔ i bolo, i be a sɔgɔ niwakini na. **Banakisedonbana Juguman Dōw** yorō laje gafe kɔnɔ, Furaw be yorō min na yen (mɔni).

Sumaya Kunbenni

Banakisedonbana Juguman Dōw yorō laje gafe kɔnɔ yorō la walasa i be se ka sumaya kelecogo caman dɔn i ka du ni i ka sigida tangani kama.

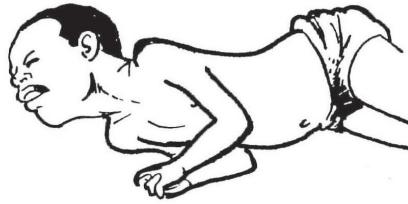
Sumaya mabɔ i la ni sankew ye ani ni sosobennan donni ye fɔlɔwɔw la.

6.7 Kōnōnamaw, jaliw

Kōnōnamaw sōrlite suda. A ka ca a la a te men sen na. A tigi te bō ko kala ma kalama sanga kōnō walima i b'a ye ko a a tigi n'a hakili te jōgōn fe bilen. A tigi te bō ko kala ma sanga kōnō walima i b'a ye ko a tigi n'a hakili te jōgōn fe bilen.

Tuma caman na a bē a sen ni bolow seri-seri. A dōw la den bē kirin k'a da tew.

Denmisennin be kōnōnamaw sōrō farigan jugu sababu la, farijidese fe, joginni fe, sumaya fe, walima sababu werew fe. Kōnōnamaw minnu be taa ni ka tila ka segin olu be wele ko kirinkirinmasijē. Kōnōnamaw minnu be taanikasegin na tuma bēe, olu jefōlen don (Kunkololabanaw ni Hakililabanaw) yōrō la (mōni), gafe kōnō.

Ni den ka kōnōnamaw wulila, i be a lamininafen bēe bō yen walasa a kana na a yere jogin o dō la. I b'a bē a yelema k'a da a kere (fan kelen) kan a fōōntō kana na ko were bila a la. **I kana den kōnōnamatō diyagoya mine walasa a ka to yōrō kelen na walima k'a fō k'i b'a nen mine o kana bō.**

- Ni **sumaya fe** kōnōnamaw don, i be furaw ke a la. O furakeli la, i be jazipamu di a ma (ne 46 laje). I be a furake ni sumaya furaw ye (furaw). Banakisedonbana Juguman Dōw: Furaw (mōni) yōrō la laje gafe kōnō.
- Ni kōnōnamaw sōrōla **farijidese** sababu la, i be furaw ke a la. Ni kōnōnamaw banna, i be farilafajiw d'a ma (ne 22 laje, Kōndimi, Kōnbli, ani Kōnnantumuw yōrō la gafe kōnō).
- Ni kōnōnamaw sōrōla **kanjabana** sababu la (ne 13 laje), i b'a jini ka furaw ke a la.

Ni nin sababu jugu fōlen ninnu dō ma na ni kōnōnamaw ye, kōnōnamaw nali a kelen na, o man kan ka ke jōrōnnako ye (hali n'a y'a sōrō k'a jenafileli ye makarikoba ye). Ni kōnōnamaw seginna ka wuli, taa ni a ye keneya tigilamōgō dō fe.

Jājōyī takabin ni kōnōnamaw fō ka di ka pagami jōgōn na. Ale la, dagekélékolow be mine k'u ja kaki (jinsigijōgōnkan) ni ka farikolo yere gongolima ka wuli o yōrō bēe. I dege jājōy taamasijē fōlōw sōmi sōrōli la; Deme Kunfōlō dakun na yōrō laje.

6.8 Kanjabana

Kanjabana man ca, nka bana jugumanba don min be kunseme ni sɔminanjuru mine. A ka ca a la, a sababu jɔnjɔn te dɔn nka farigan kɔni ye a taamasijɛ fɔlɔ ye. Tuma dɔw la, a be poyi ka bɔ bana were la i n'a fɔ sumaya, sɔgɔsɔgɔnijɛ, jɔninsa, walima nkenkenkɔgɔyɔ.

Ni kanjabana poyira ka bɔ sɔgɔsɔgɔnijɛ la, a be se ka dɔgɔkun kelen sɔrɔ sani a ka bɔ kene kan. Ni a kɔni poyira ka bɔ sumaya la, a te teme waati dɔɔnin kan n'a ma bɔ kene kan.

Kanjabana Taamasijew

- Farigan
- Kunkolodimi jugu damateme
- Fɔɔnɔni
- Kɔnɔjama
- Kanfasa jali-a tigi te se k'i kunkolo kuru ka don a worofurance
- A tigi te sɔn mɔgɔ ka maga a la-en te se ka ta a je na ni a ma kule
- Yeelen ka jugu a ma
- A furukulen be ke a ye, a dimi be diya, a kunmayelemanen be ke a ye
- Fuganfugani: feengeya, sunɔglama, wali kelen a hakiliyelemaṭɔ be ke a ye. A tigi be fegeya (a barika be dɔgɔya), a be ke sunɔgɔbagatɔ ye ka bila, walima a te ke a yere kala ma.

Taamasijɛ minnu be ye denyerenin kanjabanatɔ la

Den ɻunan be gongolima ka wuli. Fɔɔnɔ be se ka ke den na walima bojike. Farigan sen be se ka ye a la Den fari be se ka gan walima i b'a sɔrɔ a fari kalaya jiginnen be sɔrɔ hake la a te jigin ka se min jɔgɔn ma ka kɔrɔ.

Kanjabana Furakeli

Kanjabana furake joona. A furakeli la, i be kunfinnin sɔgɔli dɔ ke a la ani jentamisini sɔgɔli dɔ je 43 laje.

Ni kanjabana ye a tigi mine k'a sɔrɔ sumaya wali sɔgɔsɔgɔnijɛ be a la, i bo bana furake fana. Ni sumaya wali sɔgɔsɔgɔnijɛ, Sumaya walima sɔgɔsɔgɔnijɛ min be kunseme na, ka kunnafoni sɔrɔ olu kan, Banakisedonbana Juguman Dɔw yɔrɔ la (mɔni) gafe kɔnɔ.

6.9 Galakanɔrɔ (fogonfogonnabana)

Sɔgɔsɔgɔ, mura, ani ninakili bɔli geleyaw be se ka ke ka dan hake la walima ka juguya. U la juguman dɔ ye galakanɔrɔ ye, ale min ye fogonfogonnabana ye. Galakanɔrɔ jefɔra k'a fesefese *Sigida 13, Bana minnu be mɔgo mine ka caya* (səben jɛ __) kɔnɔ. Ale ye densaya sababuw telimanw na teliman dɔ ye.

Galakanɔrɔ Taamasijew

- **Ninakili yelenni** ye galakanɔrɔ taamasijew la belebele ye. Ninakili yelenni kɔrɔ ye:

Ni denyerenin b'a kalo 2 fɔlɔ kɔnɔ: jɔnni keli ka teme fo sijɛ 60 kan sanga kelen kɔnɔ

Ka bɔ a kalo 2 la ka se a kalo 12 ma: a ka caya ni jɔnko 50 ye sanga kɔnɔ

Ka bɔ kalo 12 la ka se san 5 ma: a ka caya ni jɔnko 40 ye sanga kɔnɔ.

Den bee ninakili be yelen ni a be kasi la. I be a lanege. Ni a ye a dade i be i tege da a kɔnɔbara kan k'a dɔn ni a be ka yelen ka jigin. I be ninakili bɔko jatemeine sanga kelen kɔnɔ.

- Farigan
- Sɔgɔsɔgɔ
- Disigolo be foron ka jigin jɔnni ke o ke
- Dumuninege tigeli a tigi la

Galakanɔrɔ Furakeli

Ni i dara a la ko galakanɔrɔ be denmisen na, sin i ka a furake ni banakisə-fagalanw ye: i be amɔksisilini mg 325 di a ma, sijɛ 2 tile kɔnɔ tile 5 kɔnɔ.

Den min si be san kelen dugu ma, i be mg 187.5 di o ma (mg 250 furakisə tilayɔrɔ 3/4 na). I ba mugubɔ ka daji sinji dɔɔnin na. Jɛ 43 laje kunnafoni caman sɔrɔli ko la amɔksisilini kan. Kotiri fana be galakanɔrɔ kɛlɛ. Jɛ 46 laje.

I be jimafen suguya caman di a ma a ku min ani dumuni caman

Den ka bana be nɔgɔyali damine tile 2 kɔnɔ. Na te ka nɔgɔya, sababu were ka teli ka ke a la, i na fɔ sɔgɔsɔgɔnijɛ, sisani, walima a be se ka ke ntumu dɔ ka bana sababuyalen ye no sera fo fogonfogon ma. Ni den ka bana be ka juguya ka taa a fe, na ninakili degunnen don kosebɛ, na te ko kala ma, walima ni kɔnɔjama be a la, o fura ye anpisilini ni jentamisini sɔgɔliw keli ye a la. O kɔ, a ka fisa ni i be se ka keneya tigilamɔgɔ dɔ sègère. Jɛ 43 laje gafe kɔnɔ.

Galakanɔrɔ Kunbencogo

Fen o fen be fogonfogonw bɔ u cogo la o be a to banakisew be don u la nɔgɔya la. Sisi be fogonfogonw fegenya ka galakanɔrɔ sennateliya. Ni sigaretiminaw be so kɔnɔ, olu ka kan ka u ka sigaretimin ke kene ma tuma bee ani ka u yɔrɔ janyalen to denmisenw na.

Ni sisibɔda be gakuru la, o be ke sababu ye sisiw be bɔ ka jɛ, o la musow ni musomanninw minnu be tobili kɛ, ani denmisen werew minnu be kere fɛ, olu fogonfogonw be kisi sisi jugu ma.

Galakanɔrɔ ni balokojuguya

Den minnu sata be ke galakanɔrɔ ye o fanba bee ye denw ye minnu baloko ka jugu. Balodese b'u fanga dɔgɔya ka teme fo u be dese ka banakisew donni kɛlɛ u fari la.

Ni denmisenw fara kopuman,
mɔgɔkɔrɔbaw be sunɔgo kopuman.

6.10 Sogosogos

Tuma caman na, sogosogos be sora mura gansan fe. O sugu la, furata te mago ne. I be den naani ni te sukaroma kalamanninw ani fen minnu be funteni don a fari fe. Walima i be den ta k'a mine i bolo ka a fari lafiya (ka fari lahine). A ka kan ka nogaoya dögökun kelen n'a jogaow kono.

Sogosogos geleman taamasijew

Taamasijew	O be se ka ke... ye	I be ne minnu be la je gafe kono
Sogosogos ka se dögökun 2 ma walima ka teme o kan, a tigi girinya be ka dögoya, ani farigan be a senkor.	Sogosogoninje	Geleya minnu be Ninakili boli ni Sogosogos la (seben ne ____)
Sogosogos, ninakiliyelen be min senkor.	Galakanoro	14 na
Sufesogosogojalan k'a sora bana fari te den na (kerenkerennenya na, ni a ninakili boli ka gelan a ma)	Sisan	Geleya minnu be Ninakili boli ni Sogosogos la (seben ne ____) yora la

Wulusogos

Sogosogos menta min na a tigi be mankan gelan bo, o ka telin ka ke wulusogosog ye. I be se ka scenkannin do men ni den be ninakili sama.

Wulusogosog sababu ye banakise donni ye ninakili boso kono kanfilen kono. Banakisefura te mago ne a la. Fije sumanen foronni walima den tali ka bo n'a ye kene ma su fe a ka fije nemama sama o be do ne a la.

A be ke tuma do la den kanfilen kono na be ka jonnii degun bila den na. I be a jonkan kolosi ka a ta ka taa ni a ye kene yaso la n'i ne be a la ko a te ka fije duman sora. Fura do be yen minnu be se k'a kankonona fununi jigin.

Keteketenin

Keteketenin damine be i ko mura, farigan, nunjib, ani sogosogos be min senkor. Dögökun kelen walima dögökun fila ko fe, a sogosogos be juguya. A tigi be dese ka sogosogos natu kunben. Sijne kelen kono, a keko caman be tugu-tugu jogaon na teliya la. A sogosogos juguya be se k'a tigi bila fooni na.

Ni a temeko kelen kera, a tigi jonnii be teliya fije samata no fe. Ni a ye ninakili sama ka don a kono, mankansugu do be to ka bo son.

Keteketenin na be wele fana ko jakumajama, kuntaala be se ka kalo caman sora. Keteketenin koin ka jugu mogo bee ma nka a ka jugu denw ma ka teme. Den min si be san kelen dugu ma o be se ka faga a sogosogos banbali fe. Denw be mankan min bo o ma kogo ka se a hake yereyere la minke, o be geleya don a dönni na joona ko a be olu la.

Keteketenin Furakeli

- Kana yaala-yaala ke f'o be ke sababu ye ka səgəsəgə lajuguya
- Sin dili walima i be dō fara ji ni jimafenw dili kan a ma ani a ka dumuni caman ke.
- Ni den min be ka fasa ka taa walima n'a be i ko a jōn be ka mine, i be fura jini a ka bana na. Denmisēn tangali kecogo juman keteketenin ma o ye a bana in təgəlaboloci (DPT) keli ye. Banakunbennifuraw yɔrɔw laje, (seben ne __) kōnɔ.

Səgəsəgəninje

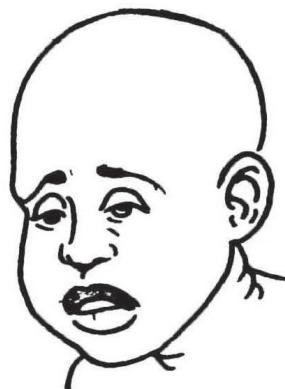
Səgəsəgəninje sɔrɔli ka telin denmisēn fe ni məgəkərbaw ye. Ni səgəsəgə ye denmisēn mine ka se dəgəkun 3 ma wali ka teme o kan, janko n'a sɔrɔ səgəsəgə in ni farigan be jəgən fe walima ni səgəsəgəninjetɔ dō be du kōnɔ, i be bɔ Geleya minnu be Ninakili bɔli ni Səgəsəgə la yɔrɔ laje (seben ne __) o kunnafoniw kama.

Ninakili bɔkan keli ka filefiyɛkan ladege i ko filefiyɛkan

O degun in ye ninakili bɔli ye ni filemankannin dō ye. A sababu be bɔ fogonfogon kōnɔna mineni ye k'o nɔn walima kanfile kōnɔna. A be se ka bɔ kene kan ni mura y'a tigi mine walima ni degun dō y'a fari sɔrɔ. N'a bana in be taanikasegin ke, o ka telin ka ke sisaniye. A be se ka ke fana səgəsəgəninje taamasiye dō ye, kerenerennenya na ni a mankan in bɔli ka jugu disi fan kelen na ni tɔ kelentɔ ye. Taa bɔ Geleya minnu be Ninakili bɔli ni Səgəsəgə la yɔrɔ la ([seben ne __](#)).

Mura

Ni nunjibɔ, nkɔnɔndimi, walima səgəsəgə be den na o be ban n'a te segennabaara ke, n'a be ji min ka caya, ani ka dumuni ke ka ne. Den be keneya a yere ma o cogo la hali ni fura tata ma di a ma. Banakisefagafura tali kun te mura la. Mura be taa laban tulo banani na tuma dɔw la (ne 18) walima a be laban nkɔnɔndimi na (ne 20).

6.11 Tulolabanaw

Ni denyererenin walima den be a tulo waasi-waasi ka to ka kasi, i b'a sɔrɔ tulolabana dɔ y'a sababu ye. Tulolabanaw ye denw minenibana ye. Tulolabanaw mineni ka teli denmisew fe kosebe kerenkerennenya la mura walima nunjibɔ kɔ fe. Nunso kɔnɔna taara bila tulo dugumaso la, min b'a to o la banakisew teme be diya ka di u fila ni jøgɔnce furancenin fe.

Tulolabanaw taamasijew

- Denkɔrɔba be se k'a fo i ye ko ale tulo be ka a dimi
- Denyereninw be ka kasi, walima u b'u tulo shen walima k'u kunkolo kere fila shen.
- Farigan be se ka ke a sen kɔrɔ, dumuninegentanya, sunɔgo sɔrɔli geleya, walima foyi yere te diya a ye

Tulolabanaw furakècogo

Tulolabana dimi be se ka bonya kosebe ka denmisennin bila kasi caman na. Nka ni den ka keneya sabatilen don ani ni a balolen don ka jøe dumuni nafamaw na, a ka ca a la a be ban a yere ye ten. Asetaminofeni be se ka ta a dimi dali kama. I fana be se ka jinejaba tulu da a la k'a laje fana, ale ye yerekɔrfura dɔ ye min be se ka dɔ jøe a la. I be jinejaba kise dɔ daji jiritulu dɔ la ka su ke. I be sɔrɔ ka o tulu dɔ tɔni-tɔni a tulo la sjøe damadɔ tile kɔnɔ.

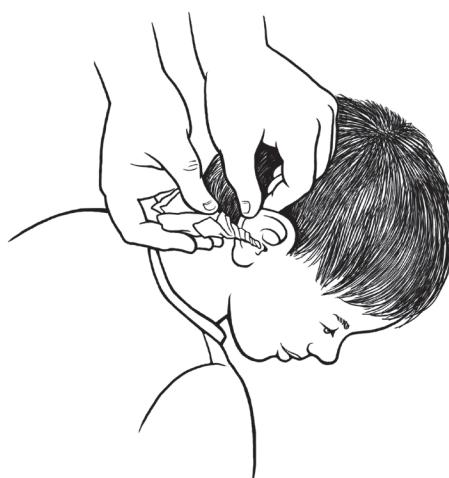

Banakisefuraw ka kan ni dili ye ko minnu na

Amɔkisisilini (*amoxicilline*) walima kotirimɔkizazɔli (*cotrimoxazole*) tali be se ka ke fen puman ye den ma, den min ka keneya sabatilen te ka jøe. O den ninnu ka banakisɛ kɛlɛli ka bɔ u fari la o man nɔgɔ. O b'a to tulolabanaw be men sen na. Tulolabana kuntaalajanw walima ka to k'a sɔrɔ tuma caman o be se k'a tigi lase tulogeren ma. I be banakisefuraw di nin kun ninnu na:

- ni nen walima joli be bɔ tulo la
- ni tulodimi te ka tile nɔgɔya dama dɔ kɔ fe.
- ni tulodimi be den na min si te teme kalo 6 la

Jøe 43 ani 46 laje banakisefuraw tata hake sumani dɔnni kama.

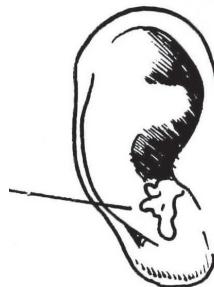

Tulolabana Juguyali taamasijew

I jija i ka furakecogo sɔrɔ n'i ye nin taamasijew dɔ ye:

- Ni dimi be tulokɔrɔkolo la
- Ni kunkolodimi, jenamini, walima kɔnɔjama be a la
- Fugan-fuganni (sègenkojuguya walima ka fengeya i senw kan), mènni fanga dɔgɔyali, tulogeren.
- I be nèn cè ni celan magaman dɔ ye.

Dimi ni funun kèli tulo kɔ la o
be se ka kè kololabana ye min
ce ka jugu n'a be fɔ a ma ko
tulokolodimi.

Tulolabana Kunbencogo

Tuma dɔw denmisèn be fen dɔ don a tulo kɔnɔ. I be sɔgɔlibijè bara kisentan ke k'a bɔ a kɔnɔ o falen ji ni jilan, walima kumu nagaminen jɔgɔn na k'o fiye tulo kɔnɔ. Walima, ni i be se k'i janto tulo kɔnɔna na a kana jogin, i be se k'a bɔ a kɔnɔ ni kemesuladege dɔ ye. Ni olu bɔra a la, i kana sɔn fen were donni ma mɔgɔ tulo kɔnɔ k'i be ka a kɔnɔfen bɔ ni o ye. I be se ka banakisew lase tulo kɔnɔ walima ka tulo jègèlèn sɔgɔ i pine ma. Hali waasidanin fitinin be se ka nèn ta tulo kɔnɔ.

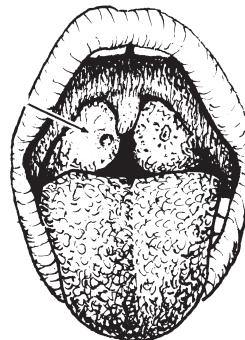
Den minnu ye sin sɔrɔ ka jè olu ka tulolabana ka dɔgɔ

6.12 Nkooñdimi

Nkooñdimi be soro mura kelen-kelen in fe. Nkoono konoña je be bilen ka ke ni den ye fen kunun a be digi a la. Kanntuloki kurunin fila be dulon ka funun walima ka nen yere ta.

Nkooñdimi Furakecogo

- I be jiridenjiw caman di a ma, tew ani fen minta werew
- I be den bila a k' a da muguri ni jikalan kogoma ye (teminkutu je 1 tilalen 2 ye o tilayoro 1 tali kogo la k'o ke ji boli je kelen kono)
- I be parasetamoli di walasa ka dimi da - je 39 laje walasa ka a sumacogo jedon.

Nkooñdimi fanba la, banakisefuraw te mago je. O la u man kan ka ta. Nka nkooñdimi sugu dɔ be ke denmisew na - n'a be fo a ma ko kannabaganin - ale ce ka jugu kosebe. Ale ka kan ka furake ni pikirimugu ye, n'o ye penisilini ye.

Kannabaganin taamasijew

- Nkoono fununi ni nen (dulon-dulonda jemanninw) donni a la.
- Kankonoña be dulon k'o kumu, tulo dugumana fanw na
- Farigan
- Segseg walima nunjibɔ t'a la

Ni nin taamasije 3 ka se 4 ma, ye jøgon soro den na, a ka bana ka teli ka ke kannorɔ ye. A furakeli be ke ni penisilini walima amoksisilini tali ye da la tile 10 kono, walima ka a tigi sɔgo ni benzatinn pikirimugu ye sijε kelen, je 45 laje). Nkoono bu dɔ tali k'o segesegé jininibon kono, o dɔron de ye nkooñdimi sababu jønjɔn dɔnni sira juman ye. O baara in keli nafa ka bon o dabali be soro crɔy minnu na na.

Ni kannorɔ furakebali tora yen ten, a be juguya ka geleya fo a be yelema ka ke bana were ye min be wele ko kolocifarigan ye.

6.13 Kolocifarigan

Kolocifarigan be na kannabaganin banakise donneñ kó kankonona na. Denmisén minnu si be san 5 ni san 15 ce, a be olu den mine ka caya. Ni nin taamasije ninnu dów yera den min na dögökun 2 ka se 4 ma nkoonidimi dó temenen kó, i ka sigi ni a ye ko kolocifarigan ka teli ka ke u sababu ye:

- Kurutugudaw dimini, kerenkerennenya la bolokurudaw ani senkurudaw
- Kurutugudaw fununni, u kalayali n'u ne bilenni
- Farigan
- Farikolo birindili ni a golo faronni, bolokanw na, senkanw na, nka jeda te a la
- Jeda ni senw ani bolow ka yereyere u yere ma (o be wele ko yereyereli, dów ko a ma Sen Witusi donkecogo)
- Fengeyali, jõnmine ani disidimi.

N'i

sigara a la ko kolocifarigan be den

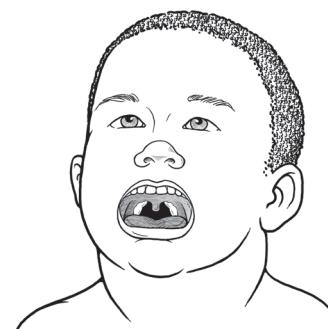
na, i be pikirimugu ke k'a furake (bó je 44 na laje. I be taa ni a ye dögötör fe yen. Kolocifarigan be dusukun bana ni ka a fanga dögoya. O be wele ko sõnkunnakoloci. O be se ka dankari a tigi ka mõgoya la (a tigi sago te a yere farikolo la), walima ka sajoona se a ma.

6.14 Kannor

Kannor ye bana juguman ye min be damine ni nkoonidimi ni farigan misennin ye. Tile damadó kó fe, falaka sugu dó be bó nkoonona, a finyalen don doonin walima a jemannama don. Den kumakan be goya tuma dó, a kan be funu k'a nunfijne kasa goya. Kan fununi ni falaka finmannin walima jemannama in b'a to a ninakili boli be gelyea walima a tigi te se ka ninakili.

Kannor furakecogo

- I be fura jini a la. Bagafagalán dó be yen a kama
- I be eritoromisini dó di a ma (je 46) walima i be pikirimugu dó di a ma (je 45)
- A b'a da muguri ni jiwlögolen ye ka kogo fitinin ke a la.
- A be fijesumalenbara don a nun na k'o sama k'a nun gerennen bo

Falaka min be da nkoonona ni o kologirinyara ka teme fo ka jõnni degun, i be o faari ka bó yen ni fininin magaman jelen dó ye. Kannabaganin kumbenni ka nõgõ n'a kumbennifura DPT ye. I be a jini k'a dón ni boloci bolodalenw be i ka sigida la walasa i denw bolo ka ci

6.15 Jōninsa

Jōninsa taamasijē fölōw ye farigan, nunjibō, ne bilennen don ani a bē dimi, ani sōgōsōgo. Taamasijē ninnu be damine tile 10 jōgōn kō fe a tigi kelen kō k'a magere jōnintō dō la. O temenen kō, da dimini bē damine ni ka kōnōboli fara o kan. A bē laban ni tulo kōrōlaw ni kan birindili ye. O bē juguya ka yelen ka taa jōeda ni fari fan tōw la. A bē sōrō ka se bolokanw ni senkanw ma.

Jōninsa furakēcogo

Den jōnintō bē se ka a yere sōrō tile 5 walima tile 10 kōnō n'i b'a latiminandiya a ka ji min ni ka dumuni ke ka jōe, ani a ka a yere lafiya.

- I bē jīmafēn sugu caman d'a ma. Ni kōnōboli bē den na walima ni a kera farijidēse taamasijē fen o fen ye, i bē farilafajiw di a ma sanga ni waati bēe.
- Ni den bē sin kan, i bē temē ni sin dili ye a ma. I b'a to yen a ka sin min sījē hake min y'a yere diya ani a ka men a minni na fō waati min ka di a ye. Ni sin mineni ka gelen a ma, i bē sinji bisi ka d'a ma kutu jelen dō kōnō.
- I bē dumuni dōgōdōgōni di a ma sījē caman don o don. Ni dumuni jalēn (minnu te jīma ye) kununi ka gelen a ma, i bē mōniw ni najiw ni jiridenjiw di a ma ka file.
- I bē parasetamōli walima ibiporofeni di a ma k'a ka dimi da ani ka farigan jīgin. Bō jōe 39 na.
- I bē nafalan A (vitamini A) d'a ma. Jōe 52 laje.

Fineba kelen min bē jōninsa la, o ye a bē se ka kē bana jugumanba werew sababu ye. Balodese bē den minnu na walima sida, walima bana sugu were, a ka teli ka kē olu de la. I bē nin geleya nata ninnu jatemejē ka kōn k'u furakē. Geleya minnu file, i b'i janto u la ni ka kōn k'u furakē:

- **Kōnōboli:** i b'o furakē ni farilafajiw dili ye den ma. I bē demē jini kenēya tigilamōgōw fe ni den ma nōgōya tile 1 walima 2 kōnō.
- **Tulolabana:** tulolabana min sōrōla jōnin fe, o bē se ka na ni tulo gerenni ye. I bē tuloladimi furakē joona ni banakise fura fōlenw ye jōe 18 na.
- **Yeli fanga dōgōyali:** jōnin bē fiyen lase mōgō ma. I b'o kunben ni nafalan A dili ye den jōnintō bēe ma (bō jōe 52 laje)
- **Galakanōrō:** ni den jōnintō ka ninakilibōcogo teliyara ka damatēmē, walima ni jōnni bē ka digi a la, i bē galakanōrōfuraw di a ma. Jōe 14 laje
- **Kanjabana:** i bē furakēcogo jini den na n'a hakili binna ka jagami ka kunkolodimi gelenw k'a la ka kōnōnama k'a la ani n'a t'a yere kala ma bilen. Jōe 13 laje

ɻoninsa kumbencogo

Den b   ka kan ni ɻoninsa boloci s  rcli ye (b   kumbennifuraw, seben je __ laje). ɻonin mana den kelen mine du k  n  , a ka c   la i b   se ka den t  w kisi a ma du duk  n  na na ani kalanso la ni i ye u ka boloci ke teliya la. I be den ɻonint   to so k  n  , ani n  i be se, i b   mabo a d  g  n  n  w na ɻonin te olu la. A k  ni balimaw be se ka ke u ye banakise in s  r   kab   hali ni ɻonin taamasij   foyi te u fariw la f  l  . O la a juman ye u fana ka to so k  n   fo i ka da a la ko u b  e ka k  ne. O b   to sigida denmis  n t  w be kisi banani ma. ɻonin be m  go mine sij   kelen, o k   i farikolo be lakisi a ka sij   were mineni ma.

6.16 Alemaj  ninsa

Alemaj  ninsa taamasij  w

- Farigan mankannin, C 38.3 dugu ma
- Birindili mankannin min be damine j  daw la ka yereke fari y  r   t  w la
- Dulon-dulonni keli tulo k  r  law la ani kan ni kunkolo k  fela la

Denmis  n ni balikuw la, alemaj  ninsa be sanga ɻoninsa yereyere ma d  c  n  . A be n  gg  ya a yere ma tile 3 walima 4 temenen k  .

Musobalikuw la, alemaj  ninsa be se ka na ni kumbiridimi ye, bolokurutugudaw dimini ani bolok  n  n   dimini ye.

Alemaj  ninsa be g  leyaba se musok  n  ma
d  beladen ma. Muso lasirit   ka kan ka
mabo kos  be den alemaj  ninsat  w la.

Muso k  n  maw tangali alemaj  ninsa ma o k  cogo juman
kelen min be yen o ye sigida denmis  n b  e bolo cili ye.

6.17 Nparancan

Nparancan be farigannin dō bila a tigi la ani ka kuru ɻejemə fitinin bilenniw ke a fari la. Kuru-kuru ninnu be damine faribakolo ma fōl̄ ka sɔrɔ ka yereke ɻeda, bolokanw ni senkanw kan. Kurunin ninnu laban be yelema ka ke kuru kunbabaw ye walima dulon-dulon minnu be ji don ka ci-ci ka tila ka ncen don.

Nparancan be ban a yere ma d̄eḡokun kelen kōnɔ. Nka a kuruw sijneni banbali de be na ni banakisew ni nɔgɔw donni ye golo jukɔrɔ, o min be se ka gololabanaw sababuya fana. I be den ladi a ka fara a kuruw sijneni na. I b'a sɔninfaraw tige ka surunya ani k'i jija a tegew jelen ka to tuma bee. Walima i be fen don a tegew la. I be se ka ɻejne in mada ni finimugu sulen ye ji wulilen sumanen na ka o d'a la walima ni seriji dali ye a la. Kɔlɔrfeniramini n'a ɻogɔnna ɻejpedalanw fana be se ka ta ka ke a ɻejne tigelan ye. Jl 49 laje

Nparancan be se ka kunben ni kunkangelyaw laje (kunbennifuraw la, s̄eben je __ laje). Ni den min y'a kunbennifura boloci ke walima ni min delila ka bana yere sɔrɔ kaban, o y'o tigi kelen ye k'a kisilanw sɔrɔ a fari la.

6.18 Kaba

Kaba be ɻejne birindilima bila fari kerew la, tegew la, bolokanw na, senkanw na ani ceya kala la. A ka ca denmisenkunda kosebe. Walasa ka faamuya werew sɔrɔ kaba ni gololabanaw kan, **Golo**, **Sɔninfara**, ani sigi kunkangelyaw laje (mɔni yɔrɔ kōnɔ).

6.19 Nkenkenkɔgɔyɔ

Nkenkenkɔgɔyɔ be damine ni farigan ye, s̄egen, kunkolodimi, walima dumuninegentanya ye. N'i be i da waga walima n'i be dumuni ke, a be se ka digi i la. Tile fila kōnɔ, funu magamannin dō be bɔ ntagakɔrɔla la tulo jukɔrɔ, dimi be min na i n'a fɔ ja in ta ɻogɔn. A be se ka damine fan kelen fe fōl̄ ka sɔrɔ ka fan kelento mine.

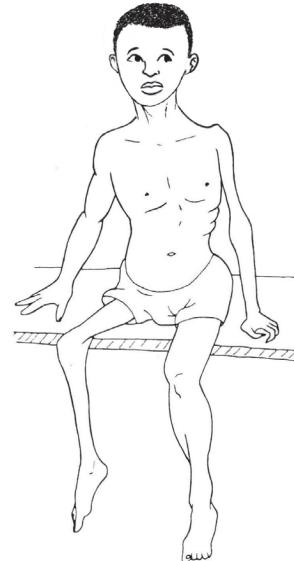
Nkenkenkɔgɔyɔ be ban a yere ma tile 10 ɻogɔn kōnɔ. Ni da funun ma jigin, o be se ka ke ko were ye. Balodese (Balo Nafama be Kenye Jluman Sabati yɔrɔ laje je 20 na) ni Sidasun (Sida ni sida sun yɔrɔ laje - mɔni yɔrɔ la) olu fila bee be se ka ke tulokɔrɔla fununi ni kurunin kuntaalajanw sababu ye o min ka surun nkenkenkɔgɔyɔ la.

A ka gelēn nkenkenkɔgɔyɔ ka yelen ka se fo tulow ma walima kunseme ma. I jija i ka furakecogo jini joona ni kanjabana taamasijew fen o fen yera mɔgɔ la k'a sɔrɔ nkenkenkɔgɔyɔ b'a tigi la (je 13 laje) walima ni mennikegeleya be mɔgɔ min na. Nkenkenkɔgɔyɔ kunbennifura be yen (kunbennifuraw /temenkanfura yɔrɔ laje - mɔni yɔrɔ la).

6.20 Senfagabana

Senfagabana ye bana geleman ye. A be damine mura cogo la ni farigan, kɔnɔboli, fɔɔnɔ, be min senkɔrɔ ani farikumu-kumu. A ka c'a la den b'a yere sɔrɔ joona. Nka den dɔw de ta la, senfagabana be digi farisogo la.

O den ninnu be fengeya u sen kelen kan. A dɔw la, sen be muluku. A mulukulen be to o cogo la. A be to a cogo la bonya la k'a sɔrɔ sen dɔ in b'a la ka bonya n'a ye ka taa a fe. N'i ye den ye min te se la k'a yere fari lamaga walima ka fari fan dɔw lamaga (mulukuli) i jija i ka keneya tigilamɔgɔw ladɔnniya o yɔrɔ bɛe. Senfagabana dimi be se ka juguya. Asetaminofeni walima ibiporofeni be dɔ je a dimi na. A bolow n'a senw suli ji wɔlɔkɔlen na o fana ye a fura dɔ ye. Ka to ka farikolopenaje ke sen mulukulen kan sanga ni waati bɛe o nafa ka bon. O b'a to o sen ka deseli be nogɔya. Dakun 7 laje *Lujuratɔw ka Dugu Denmisenw yɔrɔ la*.

Senfagabana kumbencogo

Den bɛe ka kan ka senfagabana kumbenni boloci sɔrɔ. Boloci baaraw kera nafalafenba ye fo senfagabana banna ka bɔ dije yɔrɔ dɔw la. Ni den bɛe bolo cira, bana in laban be tunun.

6.21 Sida n'a sun

Sida sun be farikolo ka kelecew fanga dɔgɔya banaw keleli la. O de b'a to galakanɔrɔ o, sɔgɔsɔgɔnijɛ o, kɔnɔboli o ani bana suguya werew bee sɔrɔli be nogɔya. Den lajeli joona k'a dɔn ni Sida sun b'a la o ye kopuman ye.

- N'i ye nin jininkali ninnu fen o fen jaabi ke "awɔ" ye, an b'a jini i fe i ka Sida n'a sun yɔrɔ kalan (mɔni yɔrɔ la)
- Yala Sida sun tigilamɔgɔw ye ka di aw ka sigida la wa?
- Yala e ye denba walima denfa ye Sida sun be mɔgɔ min na wa?
- Yala e be ka muso kɔnɔma dɔ kɔlɔsi Sida sun be min na wa?
- Yala e be ka den dɔ ladon Sida sun be min na wa?
- Yala e be ka den ladon min mɔni ma telin, n'a ka banamine ka ca fana ni den tɔw ta ye wa?

Sida sun furaw be a banabaatɔ dème ka si jan sɔrɔ n'a ye keneya kɔnɔ.

7 Fari fanw banani

7.1 Kunnakirikirili (den kirikirila)

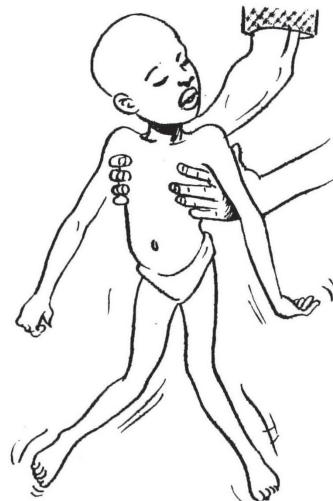
Kunnakirikiri ye joginni ye kunseme na min be fiyen bila den yelemacogo la ka bo a no na ani a secogo a fari koro.

- Jiginniyoro la, den magaman be ke a ye k'a kolo faga ten (nka daw ta la, den be mogo keneman fari ta folo).
- Den ka moni senna be sumaya ni a denjogon tow ta ye a korobayato. A be sumaya a kunkolo krotali la, sigili la, walima junumani na.
- Dumunike ka gelen a densugu ma. A be dimi ka kasi doron. A daw la, a masumalen be ke ka teme den masumanicogo koro kan.
- Komin a be ka mo ka taa a fe, a boli a no na bee be ke n'a fari jalen ye ani fanw lamagabaliya ye. Kunnakirikiri be den minnu na olu tila bee ka suma hakilinamiiri fe ani kalan fe. Nka i kana u bee mine o ma. Den kunnakirikiritow be se ka tulon ke, u be se ka fen dege, u be se ka don kalan na.

Komin a be ka mo ka taa a fe, a boli a no na bee be ke n'a fari jalen ye ani fanw lamagabaliya ye. Kunnakirikiri be den minnu na olu tila bee ka suma hakilinamiiri fe ani kalan fe. Nka i kana u bee mine o ma. Den kunnakirikiritow be se ka tulon ke, u be se ka fen dege, u be se ka don kalan na.

Neda, kan walima faribakolo
be nkols ka don joggon na i
ko kemusu, ka to ka kuru ka seri

Kunnakirikiri te bana banta ye. Nka i be se ka a densugu deme walasa a be se ka sagolakow ke a yere ye. A ka se ka a jo a yere la, ka kuma ani ka a yere ladon ani mogo werew. I be se keneyaso do la farikololaben be yoro min na. I be i jija ka keneyaso do yoro jini hakilinabanabaatow ladonni walima farikololalagali be ke yoro min na.

7.2 Bara kuru janyali ka bɔ (baralakaliya)

Bara min kuru janyara ka bɔ i n'a fɔ nin cogo (ja kɔnɔ) o be sɔrɔ kɔnɔbara bu dɔw bɔli fe jɔgɔn na dɔɔnin. A bara sugu be ban a yere ma hali ni fura ma ke a la. Ka fini tige ka ben a ma walima k'a siri ni finikɔnɔ ye walasa a ka ncɔn ka jigin o fe o te mago je a la. (Nka barajuru binnen kɔ, a te dimi ke tugun).

Hali baralakaliya kunbaba min b'a cogo la o te kojugu ye barisa o men o men o be don a yere ma. N'o be yen halisa den san 5 temenen kɔ, i be dɔgɔtɔrɔw segere n'a ye. A be se ka ke a ka kan ka tige ni ka a laben.

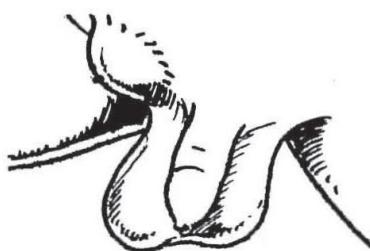
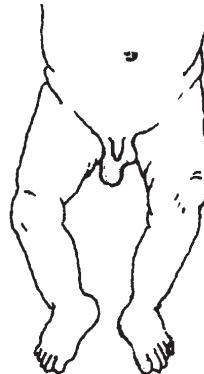
7.3 Kɔkilifunun, sumaya, ani kaliya

Kɔkiliw be foroko min kɔnɔ, n'a be wele ko kayabara, o be se ka fa ji fe walima nugumisen kun dɔ be se ka yuuru ka jigin o kɔnɔ. O be na ni o fan fununni ye.

A bana in sɔrɔsababu be se ka dɔn. I be yeelen dɔ menen kayabara dugumana na.

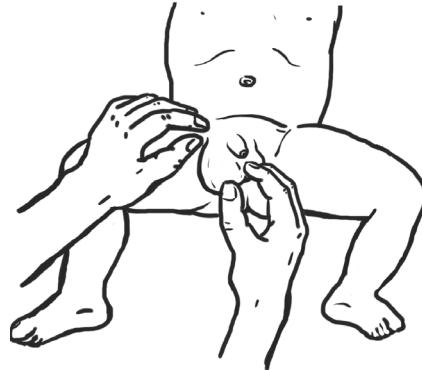
- Ni yeelen be teme a fe, o kɔrɔ ye ko kayabara falen don ji la. O be wele ko sumaya wa a ka ca a la o be ban a yere ma. N'a menna ka teme san kelen kan, i be se dɔgɔtɔrɔw ma u k'i laje.
- Ni yeelen te teme a fe, ani fana ni kuru be foolo ka taa a fe ni den be sɔsɔgɔgɔ walima ka kasi, o kɔrɔ ye ko nugumisen kun dɔ yuurula ka jigin a kɔnɔ. A be fɔ o ma ko kaliya.

Kaliya fana be se ka nin yɔrɔ funu (ja kɔnɔ) cemannin fara musomannin kan. Ni funu in be foolo ka den to sɔsɔgɔgɔ la walima kasi la, a ka telin ka ke kaliya ye. (N'a be to a cogo la, a ka teli ka ke fasakun dɔ fununnen ye, *Banabaato Lajeli* la yɔrɔ la).

Kaliya ka kan ka furake ni a yɔrɔ tigeli de ye. I be se ka a laje ka a digi ka don fɔlɔ:

1. Ni jazipamu be i bolo, i b'o d'a tigi ma ka dimi da
(ŋe 48 na kalan)
2. I be kunkɔrɔdonnan walima fenkuru dɔ don den
dalен bobara kɔrɔ k'o yɔrɔ kɔrɔta san fe ni a
kunkolo ye.
3. I b'a mine k'a biri a kumbiri kan k'a kɔfela jira kene
kan kaliya ka ye ka lasaa - i ko ntori.
4. I be jikuru dɔ da finimugu wali kɔɔrimugu kɔnɔ k'o
sumalen d'a la k'a funu jigin. I be jɔ ka sanga 10
ŋɔgɔj ke fɔlɔ.
5. Ni o ma mago ŋe, i be i bolo da a la k'a digi nɔgɔya
la ka don a nɔ na yen. A digili ka don a nɔ na yen o
t'a bali a ka taa baara dɔgɔtɔrɔso la.

Ni dimi gelen be kayabara kɔnɔ, kerenkerennenya la n'a dimi wulili te suda, o ye sogokun dɔ melekelen ye fari la. O be wele ko kɔkilimeleke. O den mago bebaarali la o yɔrɔ bee k'a kɔkili furakε.

8 Joginniw ni kasaaraw

Denmisenw ka joginni ni kasaara barika ka bon ni mɔgɔkɔrbaw ta ye. Nka i b'a ye ko joginniw ni kasaaraw furakecogo bee ye kelen ye denmisen fara mɔgɔkɔrɔba kan a ka c'a la. I be se ka kunnafoniw sɔrɔ joginni kerenkerennenw kan ni i ye Furakeli kunfɔlɔ yɔrɔ kalan (mɔni kɔnɔ).

Denmisenw ka joginni fanba be se ka bali.

8.1 Dusukunjɔ

Dusukunjɔ ye bana juguman ye ni den si be san 2 jukɔrɔ. Ni den be ka sɔgɔsɔgɔ walima ka mankan dɔ bɔ, a kɔlɔsi fo a ka fen dɔ bɔ a da kɔnɔ. Ni den te se ka sɔgɔsɔgɔ walima ka kulekan bɔ, i be a disida bugɔ-bugɔ ani k'a disi benyɔrɔ kɔ la bugɔ-bugɔ joona a ka fen bɔ sɔgɔsɔgɔ ketɔ. Walima ni den min te teme san 1 kan fɔlɔ, i be o kɔnɔbara digi-digi k'o mɔsi-mɔsi a ka fen bɔ a da kɔnɔ. Bɔ furakeli kunfɔlɔ la (mɔni kɔnɔ). Dumunikuru jaleniw ye dusukunjɔ sababuw la fanba ye denw fe yen. I kana bɔnbɔnw ni kisemafenw ani sogokuruw ni nakɔlafenw kuturu di denw ma. Denmisenninw ka dumuni te fen ke u la n'a tobira ka ŋe ani k'a tige-tige walima k'a nɔnɔjɔn ka misenya.

Denw ka dusukunjɔ sababu dɔnnenw ye u ka tulonkefen fitininw ye: ntolakurunin, wariganaw, ani foolobaraninw. O joginnifɛn ninnu ka kan ka mabɔ denw na.

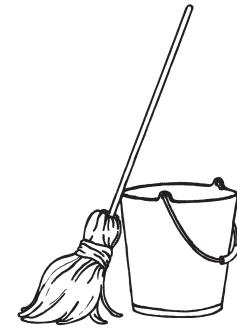

8.2 Bagamafenko

Bagaw, ntɔnfuraw ni fenjenamaninfuraw, ani sojɔsilanjiw bée ka kan ka lasago yɔrɔw la denw bolo te yɔrɔ minnu sɔrɔ walima ku dasɔgɔ fen kɔnɔ denw kanu ye ka se u ma. Walasa ka fen caman dɔn bagajiko kan, bɔ Furakeli kунfɔlɔ kalan (*mɔni kɔnɔ*)

8.3 Jilatoli

Den bɛ se ka to dalaji la, folonji, walima hali palanfaji la. I ka kan ka denmisenninw kɔlɔsi n'u be ka gere ji la, kerenerennenya la cemanninw, be to ji la k'a sababu ke jemajɔbaliya ye nɔɔnikε la jijuguw walima ji dunmanw kɔnɔ. Temesira bilali jimayɔrɔw la ani senw dilali u kun na o de pɔgon te; ani denmisenw bée degeli nɔɔni na olu ye siraw minnu nafa ka bon kosebe sigida tangali la jilato kasaaraw ma.

Den san 1 bɛ se ka bin palanfaji la ka to a la.

8.4 Jeniniw

Denw bɛ tanga jeniniw ma ni i bɛ u mabɔ gadaw la, barama kalamanw, tasumaw, ani yeelenbohanw na. Nka na ma je ko jenini kera kaban, u furakeli ka kan ka ke teliya la. O kun ye jeninida dimi daliko ye ani banakisew donni balili ye a la, olu minnu ka telin ka juguya jenini kelen kɔ fe. Dimiba te ke jeninida jugu dɔw la ko sababu ke fiyen bilali ye farikolo sɔmisiraw la golo la. Hali ni dimi ta la, u furakeli ye wajibi ye. Jeninida furakecogo kun kan, Furakeli kунfɔlɔ kalan (*mɔni kɔnɔ*).

8.5 Bolifenkasaara

Dibiriw ni sigiyɔrɔjalaw bɛ se ka mɔgɔ tanga joginni ni saya caman ma bolifenkasaarako la; moto, negeso, walima mɔbilikasaara. Ni siraw labenna ka u je sirakantaamanaw kama, sennamaw ni negesotigiw, o bɛ se ka joginni caman ani saya caman bali.

8.6 Maralijuguya

Farinya ni damatemewalew keli denmisennin na o ye geleyaba ye min bɛ se ka fiyen kuntaalajan bila a ka adamadenya na. O fiyen te dan a farikolo dɔrɔn ma, a bɛ don hali a hakili la ko tipe. Mɔgɔkɔrɔba bɛe jɔyɔrɔ ye denw tangali ye damatemewalew dali la u kan. Ni i b'a fe ka faamuya caman sɔrɔ damatemewalew taamasijew dɔnni kan ani ka fen caman dɔn nin dakun cogoya gelen in kan, i be Maralijuguya yɔrɔ kalan (*mɔni kɔnɔ*).

I bɛ den kunkolo tanga ni dibiri donni ye a kun na. I yere fana ka ke misali numan ye ka dibiri dɔ fana don i kun na.

9 Keneya tigilamgōw tōgōlakibaruya

N'i mogo min ye keneya tigilamgō ye, i bē taa bō denmisew na ka caya. O lajeli in ketuma nōgōman ye den ka boloci donw ye (bō kunbennifuraw/temenkanfura yōrō laje, seben jē __), walima kalo fila o kalo fila san fōlō la ni ka sōrō k'a tō ke siye kelen ye san o san o kō fe. I ka lajeli bē caya ni bana fari bē den na waati minnu na, i n'a fō den mōni sumayali. I ka kan ka segin (walima k'a fō denba ye k'a ka na i fe yen ni den ye) ka na den laje a furakeli kō fe k'a dōn ni den bē k'a yere sōrō walima n'a mago bē furakeli la halisa.

Hali n'a y'a sōrō ko a ka nōgō denbaw ka na ni u denw ye dōgōtōrō fe yen a k'u laje, dōgōtōrō yere ka kan k'a bō a yere la ka na bō a ka banabaatōw ka so tuma kelen kelen na. Denyereninw walima den kōrōbaw mabōli dōgōtōrōso banabaatō werew la, o de jōgōn te. A Fana, denba dōw wulili man nōgō ka bō u den tōw kōrō walima u ka baara kōrō. O denba ninnu te na dōgōtōrōso la. A sugu la, keneyatigilamgō de ka kan k'a janto o muso ninnu denyereninw n'u den kōrōbaw lajeli la.

I mago bē den minnu kōlōsili la kosebē olu ye minnu tē ye i fe ka caya ye.
Komin den bē ka mō ka taa a fe, i bē temē ni a lajeli ye. A lajeli sen fe:

Komin den bē ka mō ka taa a fe, i bē temē ni a lajeli ye. A lajeli sen fe:

- I bē jininkali ke den tun be cogo di - n'a tun ka kene ani n'a be ka mō a jē ma.
- I bē den laje ka bō a kunkolo la ka na fo a senkonin na. Den keneman sōmi ka teli ani a timina ka di. A golo yecogo ka ji ani a fari bē ka mō ni ka kōgo.
- I bē jininkali ke ni den bē dumuni ke kopuman. I bē denba ladi ka ke sin dili juman na ani dumuni nafamaw dilali la.
- I bē den girinya hake ta k'a laje. Walima ni ba sen bē denkōlōsi baara dō la, i b'a fō k'a k'o seben d'i ma i k'o laje (i n'a fō mōni kōlōsiliseben dō: misali la Keneya Sira Mineni katimu walima i bē se ka seben o seben sōrō ba bolo den ka keneya kan)
- I bē den fari jelenya jatemine ani n'a dayōrō ka ji. I ka lajeli ninnu bē ke sababu ye i ka denbaya kalan yerekōlōsi ni yere tangali feerew la ka kisi banaw ma. A fana bē se k'a to i k'a dōn u mago bē deme sugu min na k'u ka du lakana keneya sira kan.
- A ke cogo bēe la i k'i ka dōnta don du mogōw ni denba la keneya siratige la.

Denw ladonni bē ke sababu ye keneya tigilamgōw bolo ka sigidalamgōw ka dannaya n'u ka bonya sōrō. Denmasaw je b'i la k'u denw furake minke, u be da i la k'u yere kunkanbanaw jininkaliw ke i la. N'i be to ka na den min ka keneya n'a mōcogo laje sōn ni sōn, o ye sira juman ye ka denba ni dukōnōmōgōw tōw kunkangeleyaw dōn keneya sira kan ani k'u ka dannaya sōrō.

I be i to o la ka waati kunkurunnin ke denmisenw kalanni na keneya kan. Denmisenw b'u ka fən dənnen bəe lakali u ka məgəw ye ani u denmisenŋəgən bəe ye. U ye keneya kunnafoni jensenni feere jumanba ye sigida la.

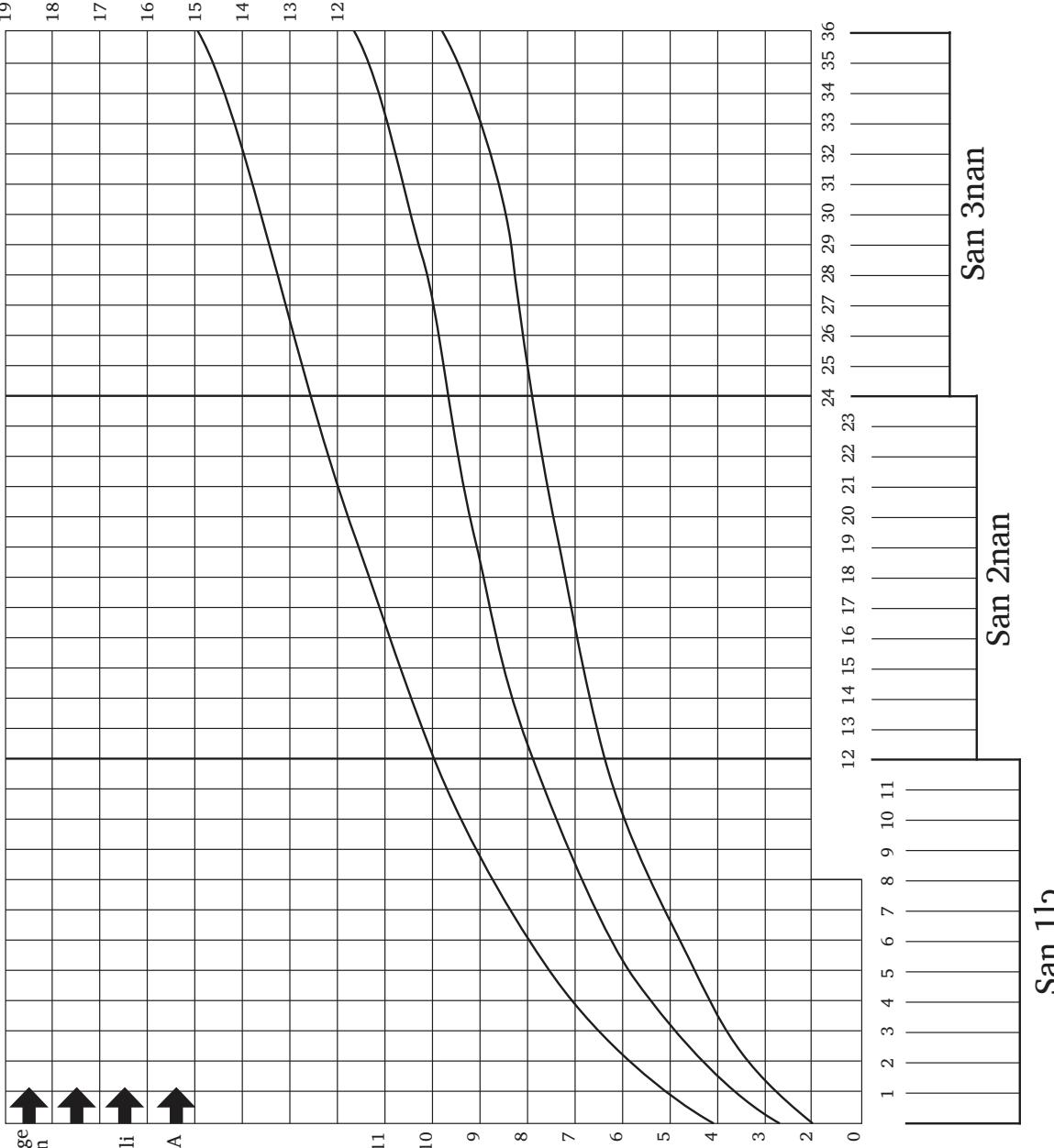
10 Den min bə ka mɔ o den ka kənə de

I b'i ji ja ka den ka məni kunnafonitaseben də kənə, i n'a fə min jəgən be gafe in jə nata kənə. Den ba walima den ladonbaa ka kan ka o səben in mara. I be a səben in cogoya jəfə a ye walasa a k'a dən ni a den be ka jigin ka bə keneya kənə ka na banani fan fe.

Den ka kenyaya kɔ̄csiliseben

Kenyaya:
Mara:

Ba ka bange
kɔ̄csiliseben
Muso
lasritɔ
Den da bɔ̄li
Witamin A

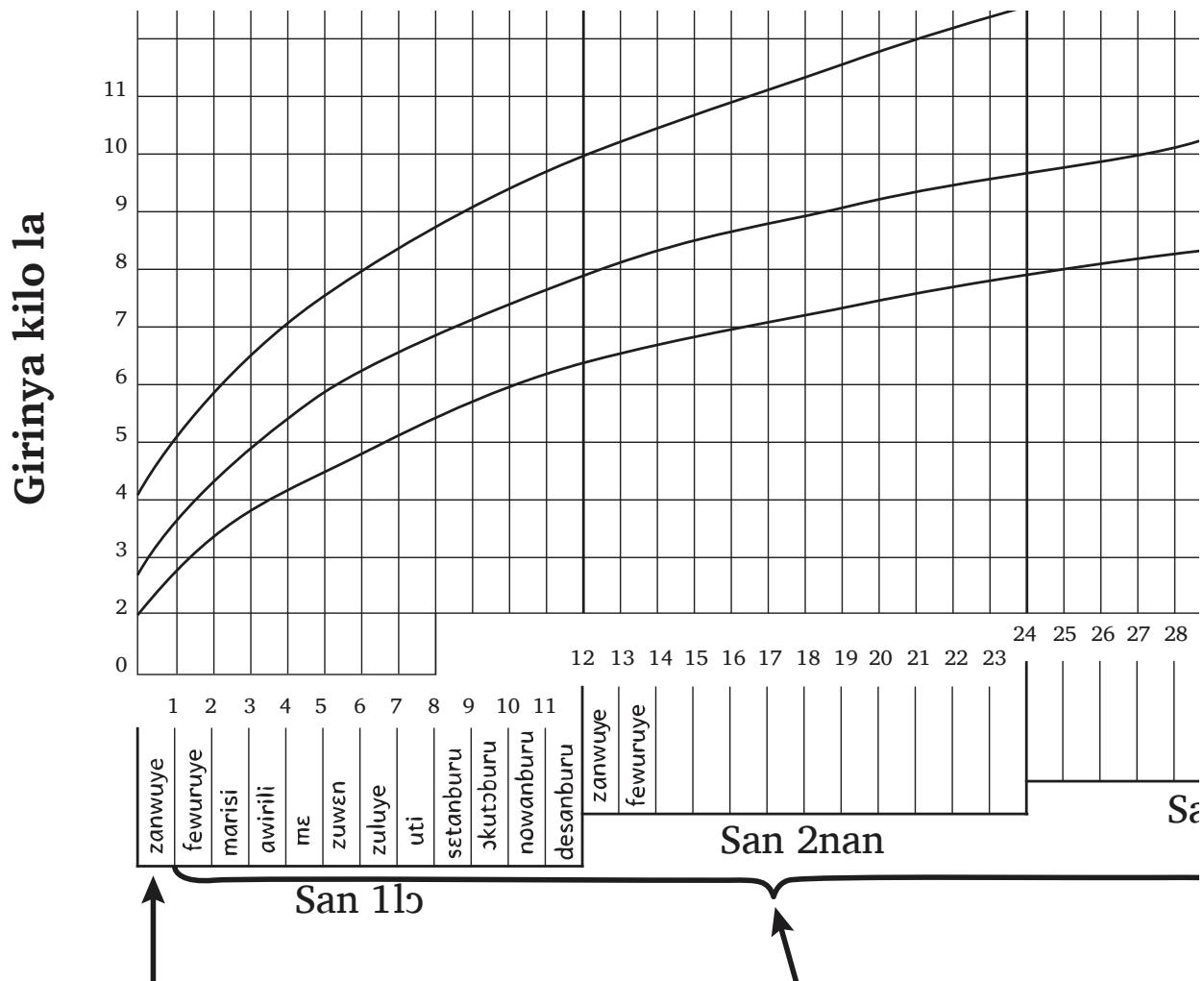

Kenyeaya kɔ̄csiliseben nimra: cɔ̄c: █ █ █ █ █	San Kalo Tile █ █ █ █ █ █ █ █ █ █ █ █	Den tɔ̄g: Lajeliko fɔ̄l don: Den tɔ̄g: Den jolinan: Den cuya ni a musoya: █ Cɛ █ Muṣo	Ba tɔ̄g: Lasɔ̄: San 2nan San 3nan San 11
---	---	---	--

Giriṇya kilo la

10.1 Seben magoŋecogo

1 Den ka keneya kɔ̄bsilisəben

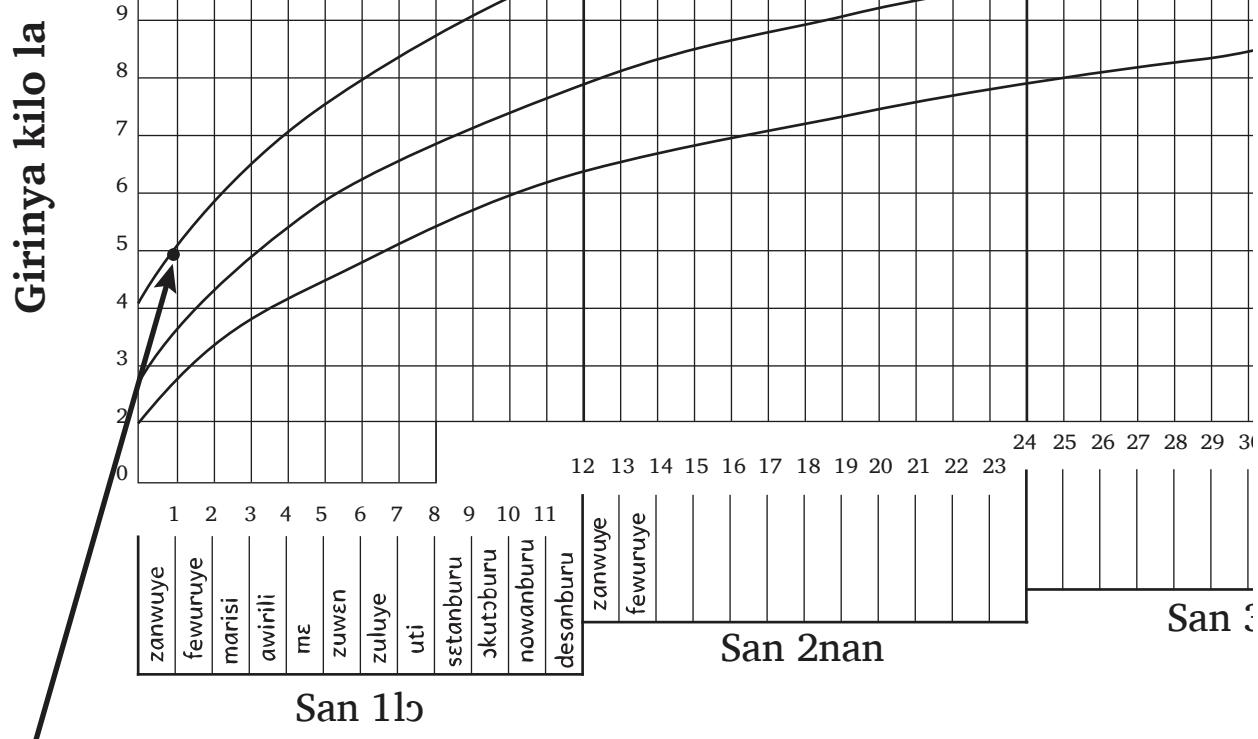

Keta 1

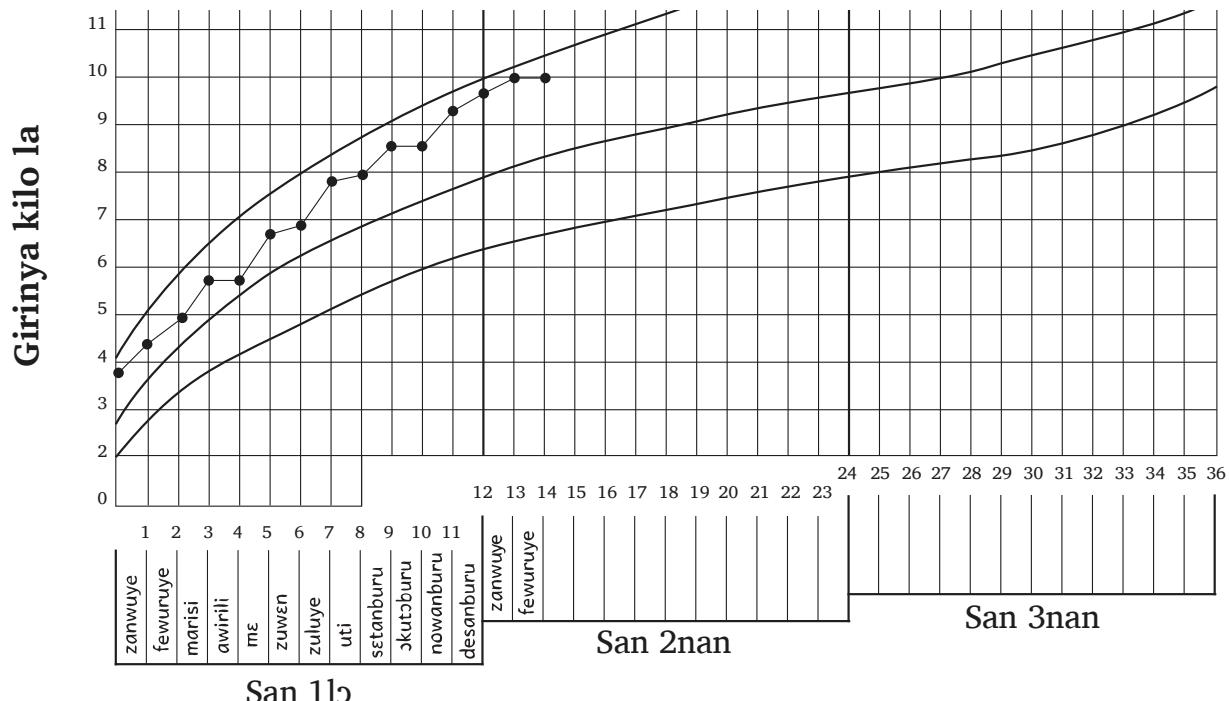
I be i den wolokalo seben nin yɔ̄rɔ la: nin seben b'a jira ko den

Keta 2

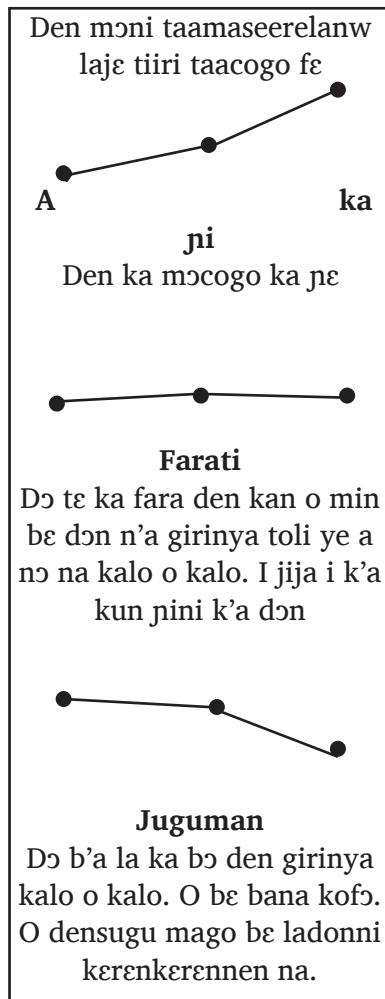
I be kalo minnu be na ka da i den wolokalo kan olu tɔ̄go seben.

Keta 3 I b'i jija k'i den pese k'a girinya hake don kilo la

Keta 4 I ke o ke ka den pese kalo o kalo, i be o taamasiye bila ni tomikurunin do keli ye seben kan. I be tila ka o kuruninw bila jøgøn na ni ci keli ye u ni jøgøn ce. Ni den ka keneya be ka sabati ka taa fe, i b'a ye ko kurunin kura be kelen laban ni san ce kalo o kalo.

Lajini ye min ye o ye den ka mɔni ka sabati ka taa a fe. A ka mɔni
kana jɔyɔrɔ kelen na. A kana dɛsɛ a ka mɔni dakun kɔrɔ ma.

N'i y'a dɔn ko den dɔ te ka mɔ a cogo la, i be i ka lajeliw caya. I b'a laje n'i be se dɔ fara a ka
dumuni kan cogo min na. I be jatemine ke bana minnu ka telin ka ke a nkeseli in sababu ye.

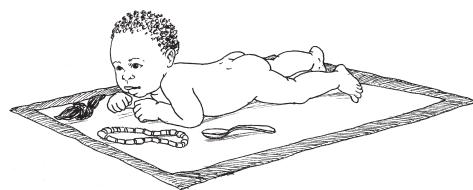
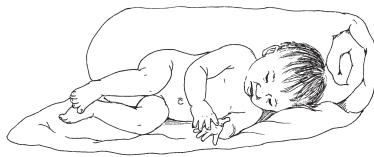
11 Mɔni

Mɔni ye den farikolo n'a hakili kɔgɔcogo ye. A b'a yere farikolo don a sagoya la cogo min na ani a be kumalaciw jenabɔ̄ cogo min na ka fara a be kunkow jenabɔ̄ cogo min na kan olu bee be ke a tɔglakow ye. Nka a ka adamadenya yiriwali man kan ka ke fen jɔlen ye. O ka kan ka to sen na ka wara ka t'a fe. Ni den min mɔni ka suma, kɔlɔsili ka kan ka bonya o kan.

Munna den dɔw mɔni senna ka suma kojugu ni dɔw ta ye? Tuma dɔw la, kɔrɔ were foyi t'o la - danfara te ban mɔgɔw ni kɔlɔn ce. Nka bana ni balodese be se k'a to den mɔni be sennasiri cogoya benbaliw la. Lujuraya sugu dɔw be se ka na ni mɔni cogoya tijeni te ye fana. Misali la, i te kɔn ka bɔ̄ a kala ma ko tuloko be den na. O nɔ na, i kɔni be sɔmi k'a te sela ka kuma i n'a fɔ̄ a balimamusow n'a balimakew cogo la. A ka kan i k'i nemada den mɔcogo fe bari mɔni sennasumayali ka telin ka ke kene ya kunkangelya dɔ̄ ye walima lujurako dɔ i ka kan ka min sidɔn.

11.1 Den min si be kalo 3 la o ka kan ka se:

- Ka yelemisennin ke
- Mankan ni yelema-yelema ketɔ dɔn
- K'a kɔrɔmɔgɔw yelen n'u kumakan dɔn
- K'a yere tegew lakodɔn
- Ka kasi ni kɔngɔ be a la walima n'a minecogo man ji
- Ka sin min k'a sɔrɔ tirikitaraka ma ye a la
- K'a kun kɔrɔta k'a dalen to a kɔnɔ kan

11.3 Den min si be kalo 6 la o be se:

- K'a kun munumunu ka mankan bɔfan jini.
- K'a dalen yelema ka bɔ̄ a kɔnɔbara kan k'a da a kɔ kan
- K'a masurunnamɔgɔw dɔn.
- Ka fenw ta ka don a da

11.4 Den min si bε san 1 na o bε se:

- Ka mankan bolen men k'o ladege ani ka daje kelen-kelenw ladege
- Ka tulon nɔgɔmanninw ke, i n'a fɔ: uwaaa!
- Ka fenw ta ka bila-bila jɔgɔn kan walima jɔgɔn kɔnɔ
- Ka wulik'a sigi i yere ma ka ɲunuma a yere ye
- K'a maanabɔ yɔrɔjanfən nɔ fe walima wulikajɔ nɔ fe

11.5 Den min si bε san 3 la o ka kan ka se:

- Ka kumasen kelen-kelenw faamu ni k'u fɔ
- Ka baara misenninw ke i n'a fɔ furanni
- Ka mɔgɔ werew kunkankow dɔn
- ka minenw woloma-woloma
- Ka boli, k'a pan, ani ka yelen fenw na

Ni den bε mɔna ni sennasumaya ye, i bε se k'a deme cogoya 2 la:

1. I bε kεnεya tigilamɔgɔ dɔ bila o k'a laje ni mɔni sennasumayali in be sɔrɔla kun min na.
2. Den mɔni sennasumayalen don a ka mɔgɔya dakun minnu na, i be kɔlɔsili bonya olu kan.

Den mɔni sennasumayalen don dakun minnu na i b'a deme k'a mɔni sankɔrɔta o dakunw na.

A yorɔ kalan (nɛ 54) den mɔni kɔlɔsiliseben kunkanko bɛe ko la. O seben ninnu nafa ka bon denmasaw ni keneya tigilamɔgɔw bɛe bolo. Den mɔni kɔlɔsili nɔbɔcogo juman don ani k'u kunnafoniw ta ka den ka kow jenabɔ a mɔtɔla.

12 Denw bilali kalan sira fɛ

Den kɔrɔyatɔla be faamuya dɔ sɔrɔ ka a ka fen kalannenw na ka taa a fɛ. A be na dɔnniya ni bolojolenya minnu sɔrɔ a ka kalansolataa nafa ye o be se ka kɛ sababu juman ye a ma a ka se ka ko caman sidɔn ka ko caman fana waleya dijɛ latige la kɔ fɛ. Kalansolataa nafa ka bon.

Nka den b'a ka faamuya caman sɔrɔ so kɔnɔ, foro kɔnɔ, walima bɔlon kɔnɔ. A be faamuya sɔrɔ fileli sen fɛ, lamenni sen fɛ ani ka to ka mɔgɔ tɔw ta kelen ladege. A te faamuya bɛre sɔrɔ ka bɔ mɔgɔw ka fɔnɔnɛna na ka mɔgɔw ka ketaw ladegeli bɔ. Den ka jogo tataw la fanba dɔw ye - mɔgɔnjumanya, kotigiya, ani jɔgɔnsɔn - a te se ka minnu sira minɛ fiyewu n'u misali jumanw te ka kɛ a jɛ kɔrɔ.

Den ka mɔgɔya kalan sɔrɔli be kɛ a sen fɛ. A ka kan ka kow kɛcogow n'u jenabɔcogow kalan a yere ye hali ni a be filiw ke ke a kɔnɔ ka taa. Ni den ka dɔgɔ kosebe, i b'a lakana fenjuguw ma. Nka n'a be ka kɔrɔbaya ka taa, i b'a dege a ka se a jantocogo la a yere la. I b'a ka yereya wali kotigiya to a bolo ko dɔw la. I be to ka sɔn a ka hakilina dilen dɔw ma hali n'a y'a sɔrɔ u b'i ta dilenw sɔsɔ.

Ni den ka dɔgɔ, a miiri te ke dɔ were la a yere magow keli kɔ. Kɔsa fɛ, a be sɔrɔ ka bɔ a kala ma ko mɔgɔ ka kan k'i mɔgɔnjɔgɔn tɔw deme ani ka kow ke u ye. I be to ka denmisénw fo u ka demeniw na ni ka a jira u la ko ye ko juman ye.

Den minnu ja la ka gelen olu be jininkali caman ke. Ni masaw, karamɔgɔw ani tɔw be to ka waati kerenkeren ta k'u ka jininkaliw jaabi ni dusukunjelenya ye ani faamuyacogo juman na - ani ka to k'a fɔ u ye k'u t'a dɔn n'u te ko min sidɔn - o be jininkali keli nege to den na tuma bɛe. Ni den kɔrɔyara n'o hakilidayelen sugu ye, a ka teli k'a ka sigida kow jenabɔ ka a kɛ sigiyɔrɔ juman ye.

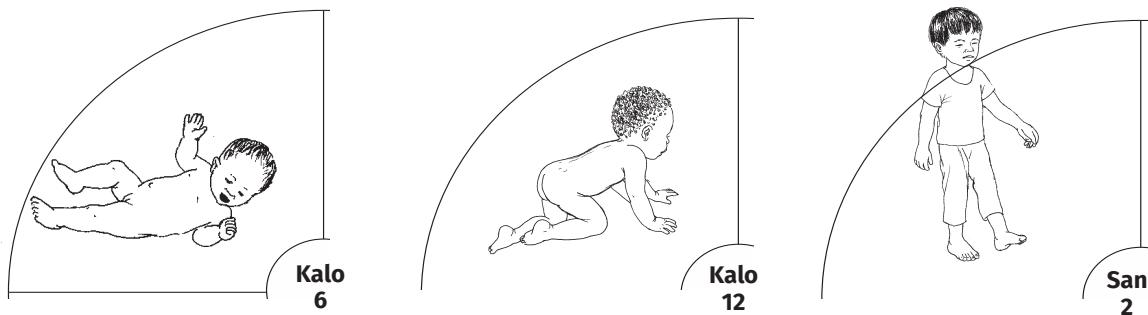
13 Nanfila A: Den ka mɔni kɔlsilisεben

13.1 Den ka o mɔni kɔlsilisεben o bε ke min ye

Denmisenw mɔni bε ke sira caman fε: **farikolo** ta (janyali ni bonyali), **hakili** ta (keguya), **kunnafonidi** ta (kuma keli walima taamasipew keli ka kunnafoñi jɔyɔrɔ fa), ani **mɔgɔlandiya** (mɔgɔ jɔgɔnw lakodɔnni). Den ka adamadenya dɔnni ka kan ka ke ni o dakun fɔlen ninnu bεe ye. Misali la: ni den min bε ka a bolo kɔrɔta tali kama, o ye k'a jira ko:

- A bε ka a farikolo seko waleya - bε a bolo kɔrɔta.
- A bε k'a hakili seko waleya- a b'i dɔn de.
- A bε kunnafonidi seko waleya- a bε ka a fɔ i ye ko min nege b'a la.
- A bε ka mɔgɔlandiya seko waleya - a bε ka a jira ko e ka tali ka di a ye.

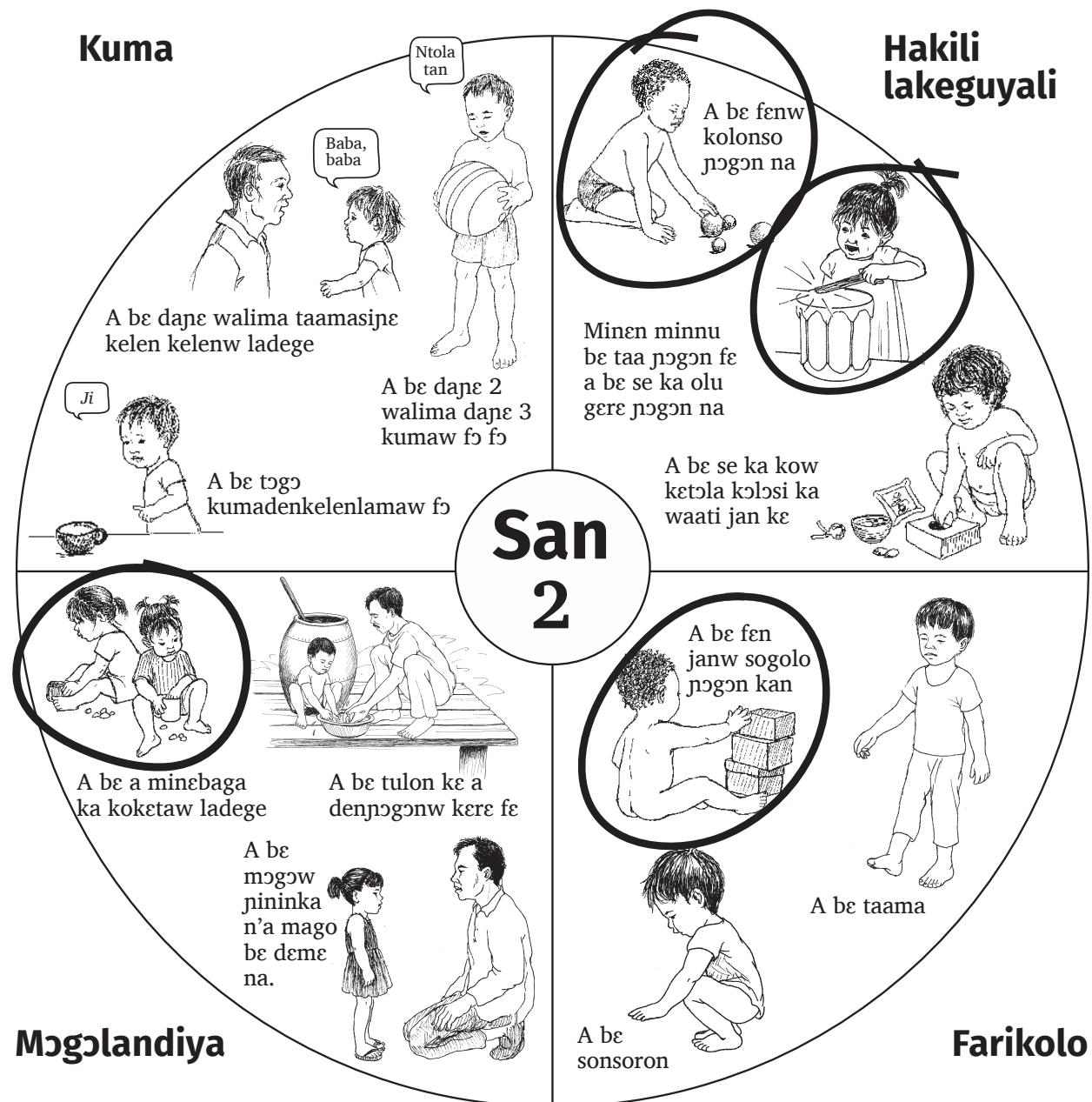
Ja minnu bε je nataw kɔnɔ olu be fen caman fɔ den ka sennako faamutaw kan ani tuma jumen na denw la fanba bo sennako ninnu dɔn. I be se koo katimu in tɔnɔ bɔ o kɔnɔkunnafoñi kama. O kunnafoniw be denw ka jenatigeli min kan o bε se k'i deme k'a dɔn i den be kɔ fe sennako min dɔnni na n'i ka kan k'a deme k'a bɔ o geleya kɔnɔ.

Ja ninnu b'a jira ko den farikolo sennakow bε yelεma ka taa a fε cogo min na n'a b'a la kakɔrbaya ka ta.

13.2 K'i dεmε k'a dɔn sennako min ntanya bε den na a k'o dege

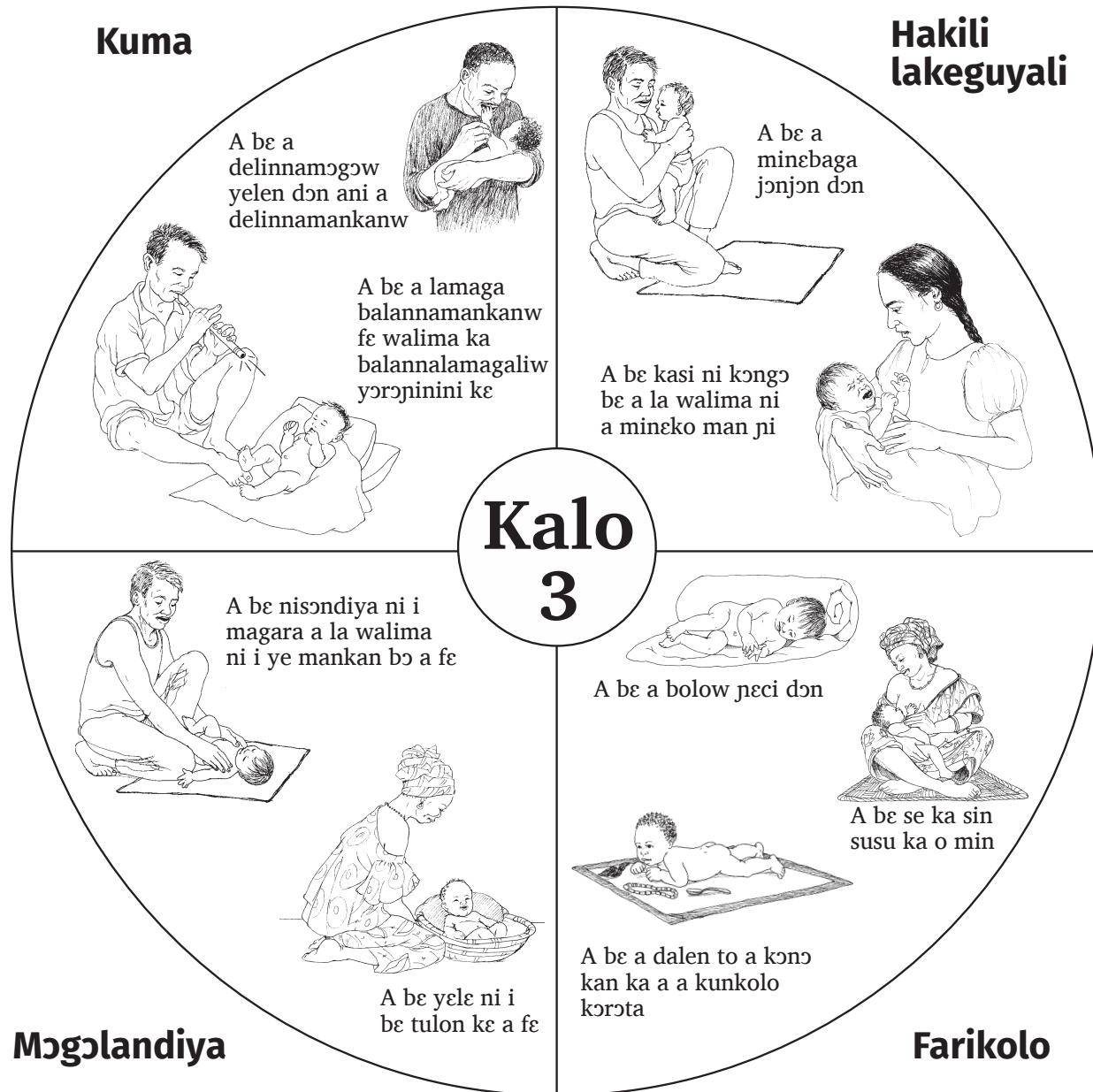
I jija filankulu min ka surun i den sisani ja kɔnɔ i ka o jini k'o sɔrɔ. Jaw kɔnɔ, i be i den sennakow lamini ni koori ye. I be se ka a dɔn ko sennako dɔw ntanya bε i den na k'a sɔrɔ o bε a filanmaw dɔw la. N'i ye o dɔn tuma min na, i be sɔrɔ k'a ye ko i ka kan k'i sebe don ko minnu keli fe i den ka sennako bεe sɔrɔ.

Nin ja in na san fe, denba dɔ ye a ka kalo 20 den sennakow lamini ni koori ye.

A den mago be deme na farikolo ni kunnafonidi sennakow sɔrɔli la.

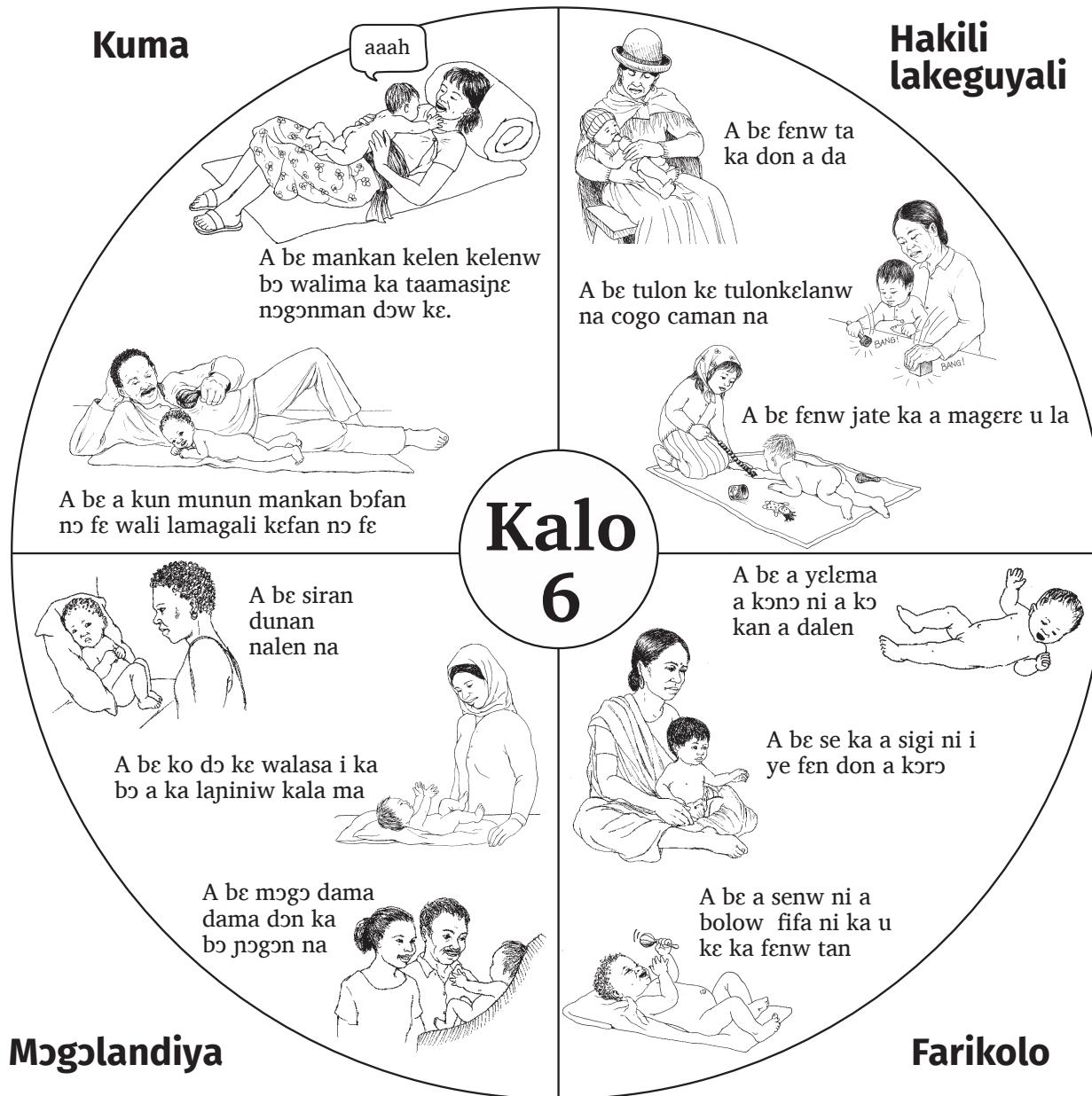
Nin koori in fan bee be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni səbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 3 kɔnɔna na.

Den minnu te se ka ko 2 jenabɔ sennako fen o fen kɔnɔ, olu ka kan ka deme ni denw nelakeguyaaraw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow na. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔrɔn. Misali la, kunnafonidi sennako yɔrɔ la: a ma fɔ k'i ka filen ta k'o fiye! Kuma be yɔrɔ min kan o ye k'i yere jininka n'i den b'a la k'a jira k'a bɔra balannamankan bɔlen kala ma.

I k'a bila i kun na ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tɔw ka keta jɔgɔn ke i ka sigida la.

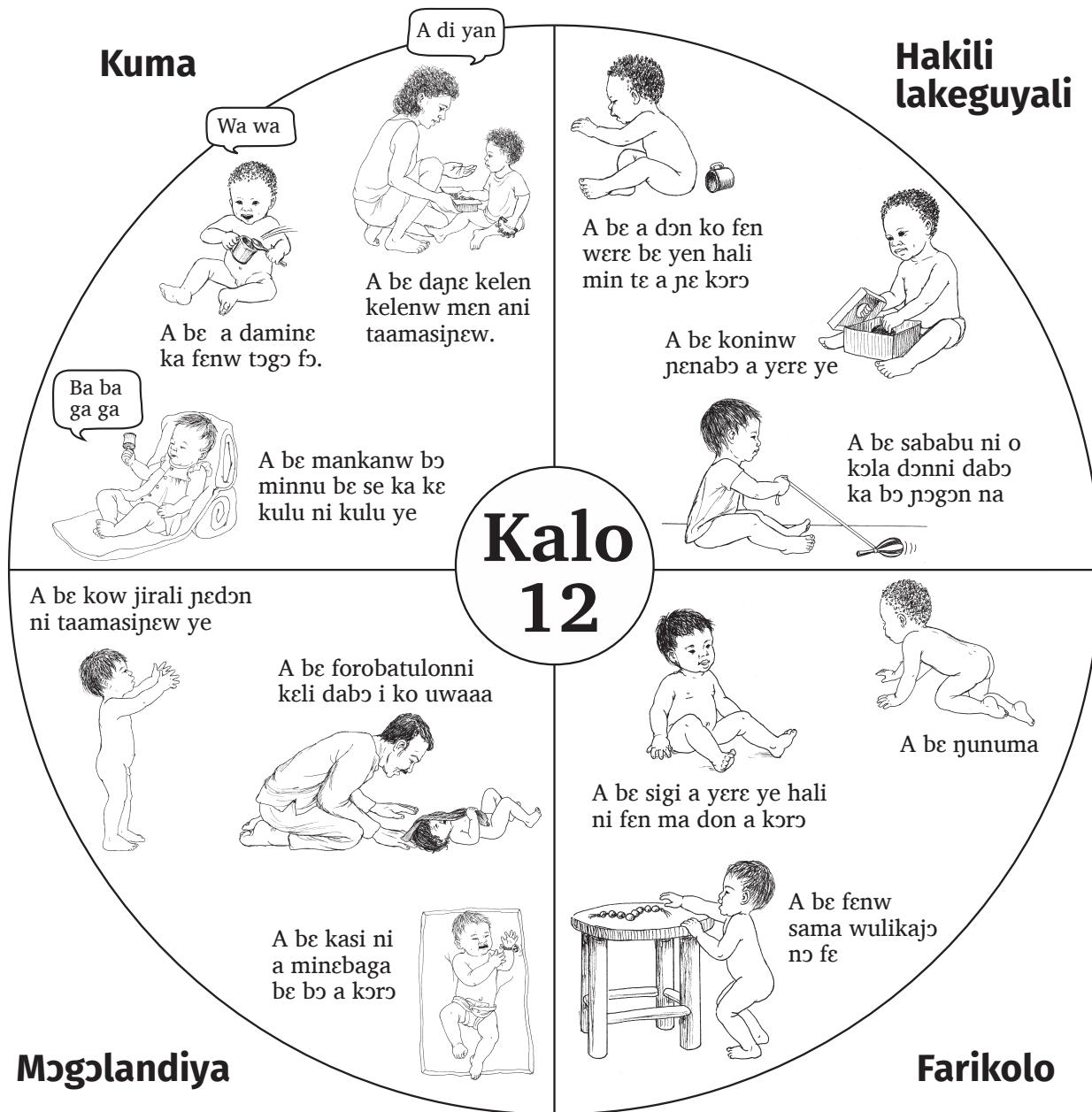
Nin koori in fan bee be mōni dakun dō jira. Jaw ni sēbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 6 kōnōna na.

Den minnu te se ka ko 2 jenabō sennako fen o fen kōnō olu ka kan ka deme ni denw
nelakeguya raw ye walasa u kana to kō fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennakow dōw
jira misali ye ten dōrōn. Misali la, farikolo sennako yōrō la: a ma fō k'i den ka tulon ke ni
kōcōkōcōn in ye! Kuma be yōrō min kan o ye k'i yere piininka n'i den b'a la k'a bolow n'a senw
lamaga ka olu munumunu kojuman.

I k'a dōn k'a fō ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tōw ka kēta jōgōn ke i ka
sigida la.

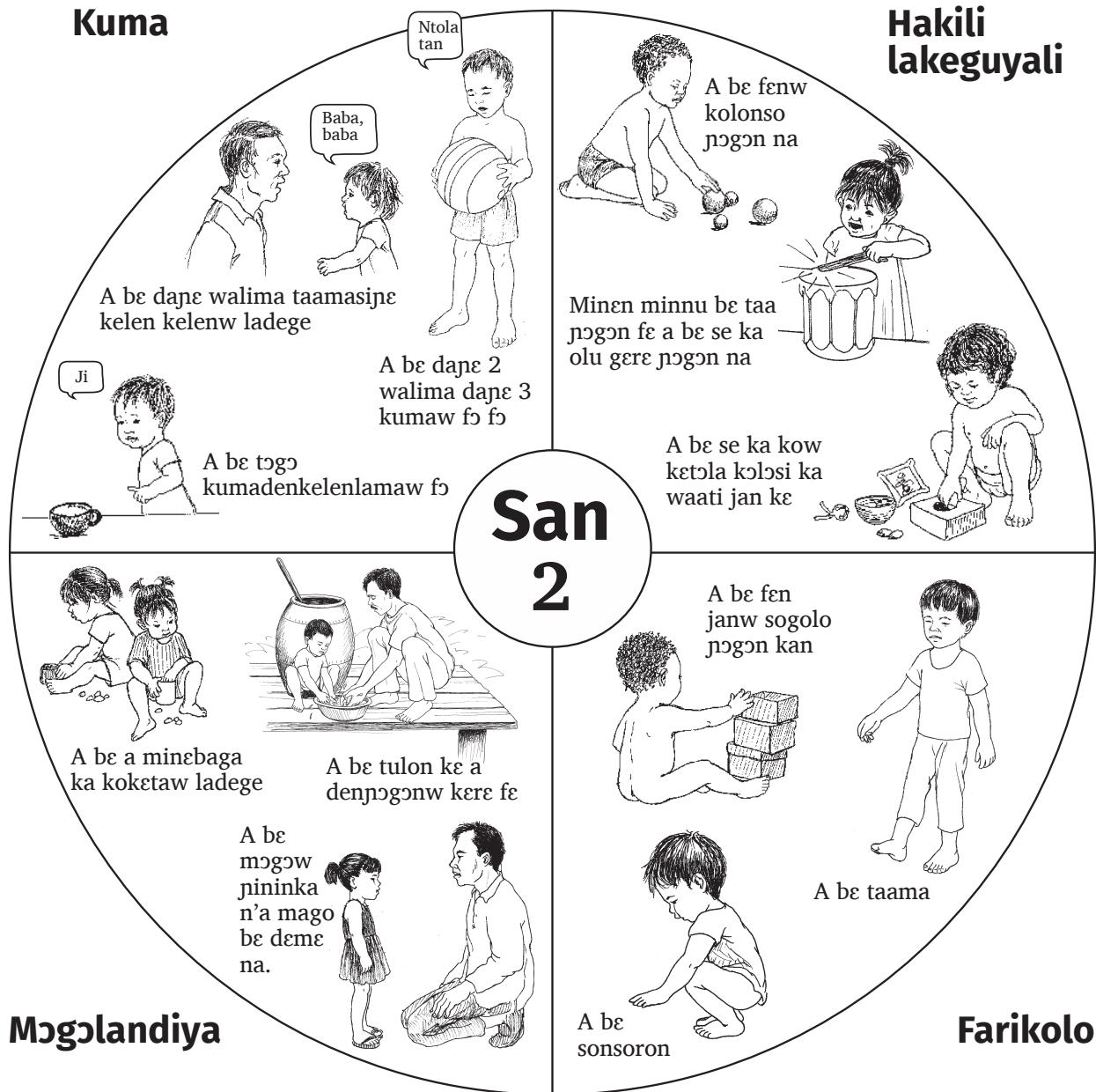
Nin koori in fan bée be mōni dakun dō jira. Jaw ni sēbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 12 kōnōna na.

Den minnu te se ka ko 2 jēnabō sennako fen o fen kōnō, olu ka kan ka deme ni denw nelakeguyabaaraw ye walasa u kana to kō fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dōw jira misali ye ten dōrōn. Misali la, mōgōlandiya sennako yōrō la: a ma fō k'i ka uwaaa ke! Kuma be yōrō min kan o ye k'i yere jininka n'i den b'a la k'a donmōgōlakow ke.

I k'a dōn k'a fō ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tōw ka keta jēgōn ke i ka sigida la.

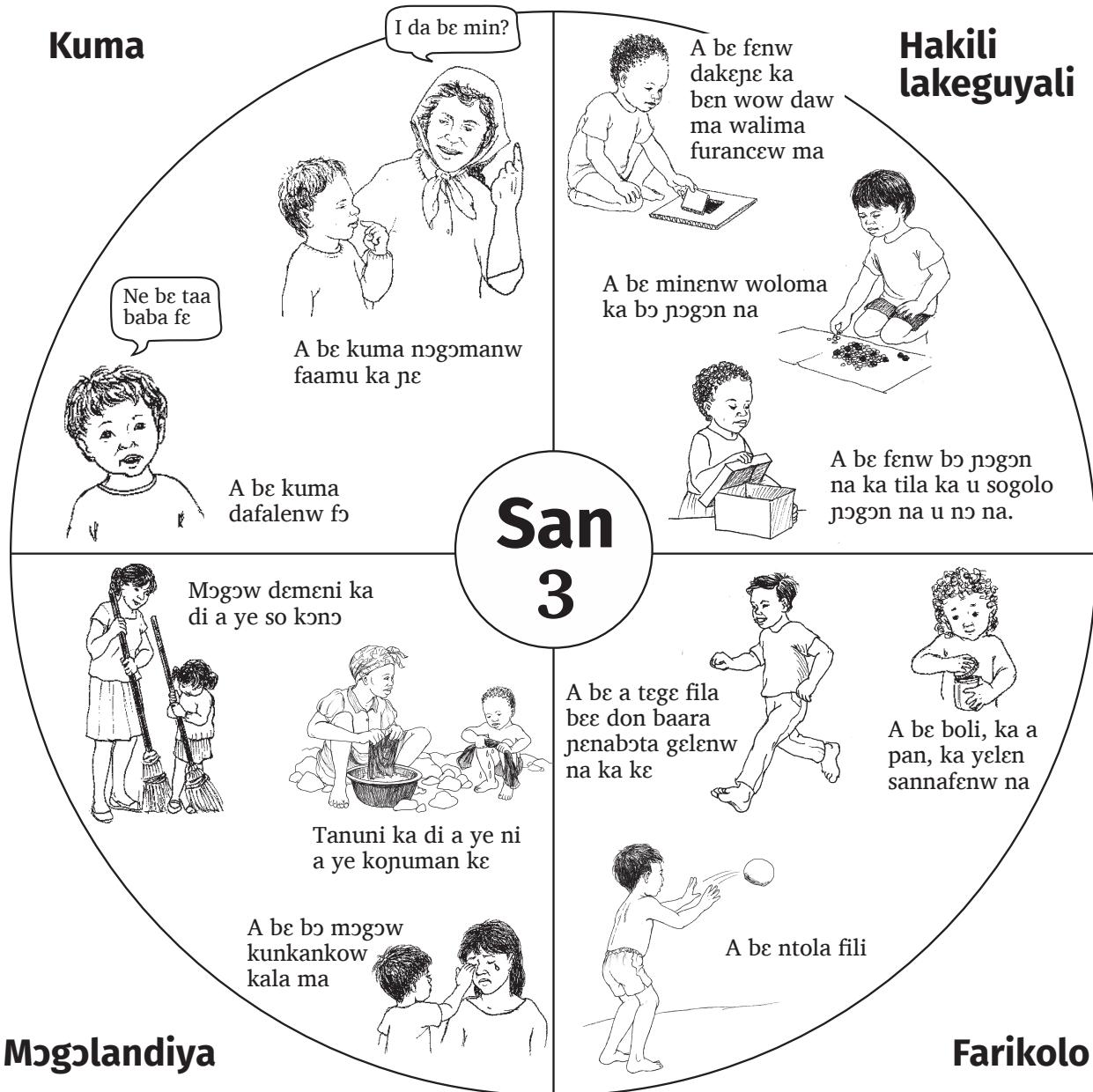
Nin koori in fan bee be mōni dakun dō jira. Jaw ni sēbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u san 2 kōnōna na.

Den minnu te se ka ko 2 jenabō sennako fen o fen kōnō olu ka kan ka deme ni denw jēlakeguyaaraw ye walasa u kana to kō fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dōw jira misali ye ten dōrōn. Misali la, hakili sennako yōrō la: a ma fo k'i den ka se ka dunun fo diyagoya la! Kuma be yōrō min kan o ye k'i yere jininka n'i den be se ka ko 2 ke ncgon fe.

I k'a dōn k'a fo ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tōw ka keta ncgon ke i ka sigida la.

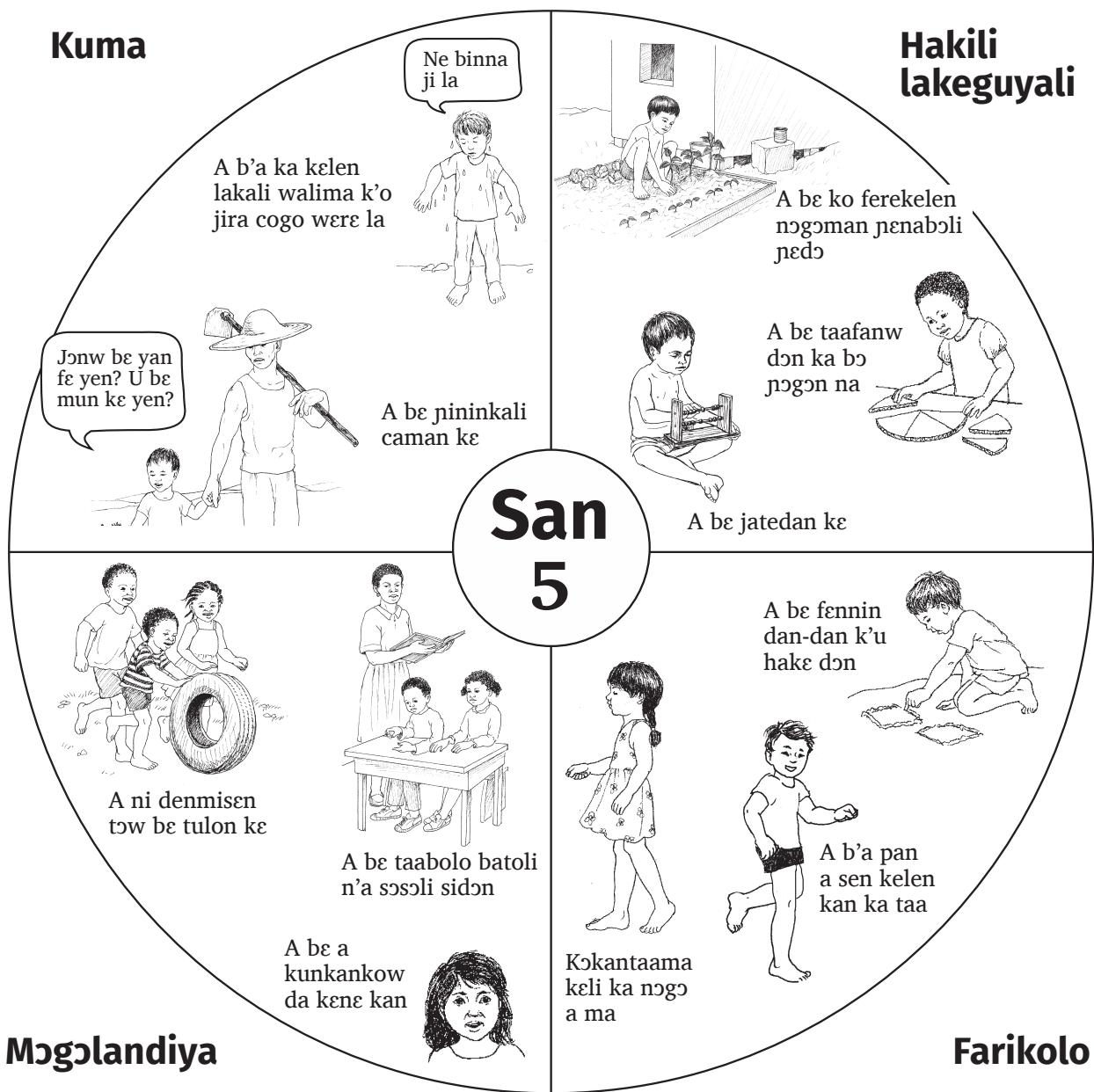
Nin koori in fan bee be mōni dakun dō jira. Jaw ni sebenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u san 3 kōnōna na.

Den minnu tē se ka ko 2 jenabō sennako fen o fen kōnō olu ka kan ka dēme ni denw jēlakeguya baraw ye walasa u kana to kō fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dōw jira misali ye ten dōrōn. Misali la, mōgōlandiya sennako yōrō la: a ma fō k'i den ka se ka yōrfuran ke diyagoya la! Kuma kan be min ma o ye i k'i yere jininka ni sendonni ka di i den ye sokōnōmōgōw ka ko kētaw la.

I k'a dōn k'a fō ko den ka faamuya be jiidi a jē ma n'a be a filanmaw ka kēta jōgōn ke sigida la.

Nin koori in fan bee be mōni dakun do jira. Jaw ni sebenniw ye sennakow ye minnu be ke den fanba la u san 5 kōnōna na.

Den minnu te se ka ko 2 jenabō sennako fen o fen kōnō olu ka kan ka deme ni denw nelakeguyabaaraw ye walasa u kana to kō fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dōw jira misali ye ten dōrōn. Misali la, mōgōlandiya sennako yōrō la: a ma fō ko i den ka bila karamōgō dō lamenni na diyagoya la! Kuma kan be min ma o ye i ka to ka i yere jininka n'i den be k'a tōnōgon tōw taabolo faamu.

I k'a dōn k'a fō ko den ka faamuya be jiidi a ne ma n'a be a filanmaw ka keta nōgon ke sigida la.